

ESKİ ÖNASYA'DA KUT (VEYA GUT) HALKININ DİLİ İLE ESKİ TÜRKÇE ARASINDAKİ BENZERLİK

KEMAL BALKAN*

Kut'ların tarihi ve dilleri hakkında aşağıda verdiğimiz bilgi, Ankara D.T.C.F. de profesörüm olan B. Landsberger'in derslerinde değindiği ve İkinci Türk Tarih Kongresine sunduğu bir bildirden esinlenerek yazılmıştır. Landsberger'in kongreye sunduğu bu bildiri öteki yazılarının aksine, ilim dünyasında bir ilgi bulmamıştır. Denebilir ki bu yazı bir yana bırakılırsa Türkçe yayınlarda da bundan söz edilmemiştir. Biz bu hususu daha çok, söz konusu bildirin eski bir tarihe (1937) rastladığına ve bu yazının Almanca aslını veya bir kopyesini bulmanın zorluğuna bağlıyoruz. Yabancı araştırmacılar için bu bildirin yabancı dildeki metninin de (Almanca) ele geçirilmesinin olanaksızlığına da bağlanabilir. Bu bildiride bazı okunmuş ve tamamlamaların değiştiğini de belirtmeliyiz.

Bütün bu hususları dikkate alarak, bu önemli bildiriye dergide bir defa daha yayınlamayı ve bu vesileyle hocamızı sevgi ve saygı ile anmayı vazife bildik. Kendisini yakından tanıyan Sayın Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı bu konuda bu yazının yayınlanması için bize çok yardımda bulunmuştur. Kendisine de bu vesile ile derin teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bu makaleye sözkonusu tebliğ ile başlıyorum.

Prof. Dr. B. LANDSBERGER (Ankara): Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri**

Greklerden önceki antik dünya, hafriyat ve araştırmalar sayesinde, gittikçe artan bir vuzuhla önümüze çıkmaktadır. Cihan tarihi başlangıcı, yazılı kaynakların ilk çıktığı andan itibar edilecek olursa, en aşağı 2500 yıl daha uzamıştır. *Mezopotamya* ve *Anadolu*'nun muhtelif yerlerinde, kültür tarihinin cereyanını, yüksek kültürün zuhurundan başlayarak tabaka tabaka takip edebiliyoruz. Görüldüğüne göre, insanların içinde ötedenberi uyuyan, beşeri kültürün ilk kaynaklarına ve menşesine nüfuz etmek temayülü,

* Emekli Prof. Dr., A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sümeroloji Anabilim Dalı Kürsüsü, eski başkanı.

** "Frühgeschichte"nin mukabili olarak alınmış olan "Kadim Tarih" yerine "İlk Tarih" de denilebilir.

ilk iptidâî durumların—bilhassa 19. asrın sonlarına doğru ilim aleminde mutad olan—“rekonstrüksiyon”u yoluna baş vurmadan tatmin ediliyor. Bilhassa bugün her yerde, az veya çok vuzuhla, tarihi seyrin esas hâdiselerinin bilgisi sayesinde, zaman ve mekânın bağlarından kurtulmak arzusu belirlemektedir. Eski antik ilmi, bilgiye karşı bu temayülü gerçekten tatmin edecek cevaplar verebiliyor mu? Müsaade buyrulursa bu esasın ihtiva ettiği problemler heyeti mecmuasını bazı metodik düşünüş yoluyla, taslak suretinde dahi olsa, ilkin tahlil ettikten sonra bazı misallerle aydınlatacağım.

Mevzuumuzu tanzime yarayacak olan vahdet mefhumlarını ararken, ilkin, kısmen popüler düşünmekten, kısmen de tarih felsefesinden alınarak tatbikinde ilmin terakkisinde müsmir olduğu çoktan beri anlaşılan bir takım mefhumlar görürüz. Bunlar bizim için bir “heuristique” prensip kıymetine hâizdirler. Yani: biz bütün araştırmalarımızda bunların kabili tatbik olup olmadıklarını dener ve böylece mefhumları mütemadiyen aydınlatmaya ve izaha çalışırız.

Şimdi, çok kuvvetle ön safta yer tutan ve iki türlü mânada bir vahdet mefhumu olan *ırk* mefhumuna geçiyorum: *İrk* mefhumu, en uzak zamanlardan bugüne kadar gelen mütemadiliği iddia etmekle kalmıyor, bundan maada muayyen bir bedenî tipe ruhî vasıflar tekabül ettirmek yoluyla, bedenle ruhun vahdeti hakkında bilgi edinmek istiyor.

Kendisinden müstağni kalamadığımız ve bütün araştırmalarımızın düşünüş ve görüş şeklinin temelini teşkil eden diğer bir mefhum da *tekâmül'dür* ve bunun kökü *Hegel*'in felsefi düşünüşüne dayanır; *Hegel*'e göre, bütün beşeriyet tarihi, *ideler*'in, terakkinin muayyen bir kanununa göre, birbirini vahdetli surette takibi vetiresidir. Sonraları beşeriyet tarihi mütebaki organik dünya tarihi ile birleşti; bununla her nevi organik oluş için muteber olan ve daha yüksek mertebeden bulunan bir *tekâmül* mefhumu yaratılmış oluyor.

19. asrın sonunda, işte böylece az çok şematik bir *tekâmülcülük* hâkimdi; mevcut cereyanlardan biri, *tekâmül* sıralarının başına, *Afrika-Avustralya* nümunesine göre kendilerinin “rekonstrüksiyon” yoluyla yarattıkları iptidâîleri koyuyordu. Diğer, kültür insanlığının bütün ruhî varlığını, velûdiyet kudretini hâiz bir takım ruhî ana hücrelere irca ediyordu, meselâ *panbabilonizm* gibi. Bu cereyan, kültürü münferit elemanlara ayırır ve bunları da ilk yaratıcısı olan *Sumerliler*'e irca eder. Bu teorilerin ne dereceye kadar hakikat ihtiva ettiği meselesini şimdilik bir tarafa bırakalım. Yalnız şurası-

nı tebarüz ettirelim ki, bu suretle yabancı âlemlerin anlaşılması için zarurî olan bir mefhum mekanizması husule gelmiş ve bu meyanda ilk olarak tabik edilmiş olan *mukayeseli* metod esaslı bir rol oynamıştır.

Eğer biz tekâmülcülükte ancak arkada, karanlıkta kalan *cihan tarihi* mefhumunu sıkı bir surette kavramağa teşebbüs edersek, beşerî terakkinin ana hatlarını takip etmek imkânını görürüz. Çömlek çıkırığının icadı, bakırın istihsalı ve halitasının yapılması, atın kullanılması, paranın icadı, cihan tarihi seyrinin merhalelerini teşkil eder ki bunlardan her biri, bütün kültür insanlığının iştirak ettiği bir *inkılâp* mesabesinde dir.

Fakat umumiyeti ihata eden bu manzara ruhî sahada daha pek çok güçlükler arzeder. Şüphesiz, *Anadolu* toprağında *İonya*'lı filozoflar tarafından yaratılan ilim mefhumunun ilk şekli, insanlığın düşünüşünü bütün istikbal için esaslı surette değiştirmiştir. Fakat şurası da muhakkaktır ki, bizim için henüz kavranabilecek olan beynelmilel hareketlerin işlenmesi, ancak bir *redüksiyon* (ihtisar) şeması demek olup, anılan inkılâplara mâruz olan kültürlerin asıl muhtevası hakkında bir şey ifade etmez.

Münferit kültürleri canlı bir organizm olarak gören ve bu suretle tarihi daimî bir *oluş* ve *batış* olarak tasvir eden *morfolojik* mütalâa tarzı, yukarıki vahdet manzarası arzeden görüş tarzına nisbetle daha verimlidir.

Bu mütalâa tarzlarının hepsi bir hadde kadar meşrudur. Fakat bunlar, müdekkik nazarını daha önceden muayyen bir istikamete tevcih ve tatbik ettirip muayyen ön şartların vücudünü tabîi olarak kabule sevk etmek itibarıyla, daraltıcı bir tesir yapar. Eğer biz muayyen ön şartları istilzam etmiyen umumî bir metod arıyacak olursak, benim *ruhî antropoloji* diye tavsif etmek istediğim tarza, kendiliğimizden geliriz. Bu tarzın biricik ön şartı, bütün zaman ve mekânlara ait insanların tasavvur ve düşünüş tarzının, bizimki ile mukayese edilebilecek ve binnetice anlaşılabilir surette *benzer* olmasıdır. Bununla beraber, bizim anlayışımızın da sınırları vardır.

Ruhî antropoloji, birinci kademede, hâdiseleri mümkün mertebe dışında mütalâa ederek değil, bilâkis kültür hâmelerinin düşünüş tarzına nüfuz etmeğe gayret ederek ve tek hâdiselerin tenvirine yarıyan münasebetleri ve tezahürleri tahlile çalışarak tasvir ve mukayese ile meşguldür.

Bundan başka, son yirmi otuz yılın manevi ilimlerinde, münferit hâdiselerin, ancak bir küllün cüzü olarak mütalâasıyla anlaşılabilirliği ve izah edilebileceği suretinde katî kanaat hâsıl olmuştur. Başka bir ifade ile:

umumî kanaat hâlinde tahakkuk etmiştir ki, hâdiseler yoluyla *asıl bünyeye* varmak zarurîdir. Biz bu matlubu ifa için ilkin, *dil bünyesini* kavrayabilirsek, kültürün anlaşılması için icap eden mühim merhaleye varmış oluruz. Zira dil bünyesi düşünüş ile *ayniyet* yahut hiç olmazsa *müvazat* arzeder. *Humboldt*'ün, dil yoluyla kültürün ekseri sâhasının tayin edilebileceği suretindeki düşünçesi, araştırmalarımızın son yıllarında yeniden büyük itibar görmeğe başlamıştır. Bununla beraber dil bünyesinden, aynı zamanda diğer kültür şubeleri hakkında dahi cari olabilecek yüksek bir bünye mefhumu kazanılabileceği hususuna herkes kani olmayabilir.

Biz şimdilik *iki matlup* la iktifa ediyoruz:

1) Yabancı kültürlerin düşünüş şekli ve esas mefhumlarının bir düzûye diyalektik münakaşasıyla bu kültürlerin mümkün olduğu kadar derinliklerine nüfuz edebilmek; 2) Kültürleri mukayese edebilmek için bunların bünyesini kavramış olmak. Bu iki matlup, bütün kültür mukayeselerinde metodik bakımdan en iyi bir surette işlenmiş olan *mukayeseli hukuk* sâhasında ekseriyetle tahakkuk etmiştir. Burada hukuk bünyesiyle, içtimâî ve iktisadî bünyenin teşkil ettiği birlik çok defa el ile kavranacak vaziyettedir. Meselâ: *satın alma şeklinde izdivaç* hadisesi *baba*'nın *aile* efradının sahibi olduğunu ifade eden, hususî karaktere ait bünye mefhumu olan, *aile* mefhumu sayesinde aydınlatılmaktadır. Dillerin şimdiye kadar kâfi derecede ehemmiyet verilmiyen bünyevî tahlili bizi prehistuarın binlerle yıllar gerisine götürüyor ve bize "diachronique" vahdet mefhumu olan *dil*'i veriyor. Bu meyanda, bazı görüş ve tefekkür tarzının, en eski zamanlardan bugüne kadar varlığını koruduğu görülüyor. Şayet bir dilin bünyesi değişmiş ise bu, dili kullanan cemaatin düşünme tarzında tahavvülü istilzam eden ve içerden dışarıya doğru veyahut haricî tesirlerle husule gelen tarihî bir harekete delâlet eder. Yazık ki dil ve tarih ilimleri, bizim elde etmek istediğimiz tarzda, arzuya şayan bir birlik teşkil etmemektedir.

Biz yukarıda, türlü kültürlerin münferit hâdiselerinin mukayesesi ancak ihzarî kıymeti haizdir, suretinde ifade etmek istediğimiz esas ile şunu demek istiyoruz: Giriş yollu muhtelif şekillerde taslağı çizilen cihan tarihi mânasında tarihin manzarası, bünyenin mütalâası dolayısıyla, büsbütün yeni araştırma şartları ihtiva etmektedir. Kültürlerde *millî* olanı ve *arsulusal* olanı kesin bir surette kavramak, bunlar sayesinde mümkündür. Bu suretle muhtelif kültürler arasında tahrik, tesir, iktibas ancak şimdi kavranabilir. Çünkü biz bunların bünye değiştirici tesirlerini artık şimdi müşahade edebiliriz.

Keza önce andığım, herhangi bir noktadan harekete geçerek geniş sâhaya şâmil bir kültür dünyasına müessir büyük hareketleri de bünye değiştirici tesirleri sayesinde, ehemmiyetleriyle mütenasip bir surette, tayin ederiz. Mütalâa etmekte olduğumuz çağlarda, derin bir surette müessir olan iktisadî hareketlerden başka, ruhî hareketlerin de mevcut olup olmadığı keyfiyeti henüz katî olarak mâlûm değildir. Bütün *Ön Asya*'ya şâmil olan ruhî hareketlerden biri, şüphesiz ki *Sumer yazısı*'nm kabulüdür. Fakat bu hareket diğer kültürlerin düşünüş bünyesinde esas bir değişiklikten ziyade, halita suretindeki tezahürlere âmil olmuş gibi görünüyor. Maamafih başkaca, *ana ülûhiyet* kültürünün erkenden yayılması, sonraları resmi dinlere karşı galebe çalan güneş kültürünün faikiyeti yahut ta 900 yıllarında çıkan bir peygamberlik dolayısıyla dinin esaslarının sarsılması gibi ruhî hareketler, henüz açıkça görünmemektedir.

Şu suretle, *bünye mefhumu*, kültür araştırmalarının morfolojik problemlerine de nizam verir ve biz, insanlık ananesinde beka bulan kültür şekilleriyle düşüncelerinin mevcut olanını ayırarak, cihan tarihi mefhumunu daha keskin olarak kavrayabiliriz. Eğer biz *Mezopotamya* ve *Anadolu* ile meşgul olduğumuz vakit, *Çin* hattâ *Mısır*'dan farklı olarak, yalnız antropolojik olarak değil, aynı zamanda cihan tarihi araştırmasının bahis mevzuu olduğu hissini her vakit taşırsak, bu kültürlerle derunî bir karabet hakkındaki karanlık hissimiz yerine kültür ananesinin mevcut olduğunu gösteren bürhanı ikame edebiliriz.

Bir kültürün bünyelerini tanımak ve muhtelif kültür sâhalarının münferit bünyelerinden, umumî kültürü karakterize edecek olan yüksek bünye mefhumuna nüfuz etmek için, muhtelif nevilerden *yazılı* ve anlaşılabilir metinlerin kâfi derecede mevcut olması ön şarttır: Eğer vaziyet böyle değilse o vakit "redüksiyon"dan (ihtisar) bahsedilir. Nitekim *Mezopotamya*'da 2500, *Anadolu*'da 1500 yıllarına kadar olan devirler için böyle bir şema ile iktifa etmek zaruretindeyiz; vâkıa *Mezopotamya*'da 3500 den itibaren yazılı kaynaklar, *Anadolu*'da 2000 yıllarından itibaren iktisadî mahiyette bir çok yazılar varsa da, bu kaynaklar tabiiyle kendilerinden bir bünye imajı kurmağı mümkün kılacak kadar cepheli değildirler.

Böyle tek taraflı malûmatı ihtiva eden kaynak malzemesiyle iktifa etmek zaruretinde kalan araştırıcı, bunları *itmam* vazifesiyle mükelleftir. Bu *itmam*'ın en mühim yardımcı vasıtası, muahhar vaziyetin daha evvel gelen maziye *irtisam ettirilmesi*dir. Fakat bu, ihtiyatla yapılması icap eden bir ameliyedir. İmdi biz *Mezopotamya*'da şahıs adlarının ayniyetine dayanarak, *Cemdet-Naşr* devri ile *ilk hanedan kültürü* denilen zaman arasındaki geçit

devrinde (3100 yılları) *Sumer dil* ve din esas bünyelerinin mevcudiyetini kabul edebiliriz. Buna karşı yazının, hattâ yazının mektepçe muhafaza olunan ananesinin, inkıtasız olarak daha eski zamanlarda mevcut olduğunu müşahade edebildiğimiz halde, muahhar *Sumer* kültürünü 3100'den eski zamana irtisam ettiremeyiz. *Anadolu* kültürünün 2000 yılları civarına ait kaynaklarımızın itmam edilip edilemeyeceği meselesini ilerde etraflıca temas edeceğim.

İlkin *Sumer dilinin bünyesi*'ni mütalâa edecek olursak, bunun müfrit bir *komplexif dil* tipini temsil ettiğini görürüz. Yani: cümlelerin, konuşanın şuurunda, daha telâffuz edilmeden önce, bütün teferrüatıyla sıralanmış olması lâzımdır. Buna taban tabana zıt olarak, harici yahut derunî tecrübelerin ancak konuşulurken sıralanması suretinde tezahür eden *kursif* şekli ise *Sami dil* bünyesi tipini temsil eder. Şu suretle *Sumer dili* yalnız *fenomenolojik* bakımdan değil, aynı zamanda *tarihî* bakımdan da bütün *Asya* boyunca uzayan dağlık havalide konuşulan geniş bir dil grubuna ait bulunuyor. Bu neviden olup bugün yaşamakta bulunan biricik dil ailesi *Türk dilleri*'dir. İşte, bir *Sumerli* için *konuşmak* demek *tanzim etmek* demektir. *Sumerce*'nin kökleri azdır; bu dil, çok zengin bir halde mevcut bulunan eşya ve fiil mefhumlarını, terkip yoluyla yapar. Meselâ; *büyük adam* = *kral*, *göz açmak* = *görmek*; fakat tanzim keyfiyeti, *Sumerliler*'in yalnız konuşmalarının değil, aynı zamanda düşünüşlerinin de esas fonksiyonunu teşkil eder.

Sumerliler'in kültür başarıları hususunda şu nokta çok mühimdir: *Sumerliler*, ampirik dünyanın umumî nizamının "konsepsiyonu" ile iktifa etmiyorlar; cihan tarihinde ilk defa olarak yüksek bir *transzendent* (müteal) *bütünü*, yani bütün varlıkların kozmik vahdetini idrak ediyorlar. Fakat bu hürmete şayan eski kültürün en muhteşem düşünüşünü temsil eden nokta, bu kozmik âlemin, teologların tedrici olarak kurdukları bir mahsul olmayıp ampirik âlemde kökleşmiş olarak yaşamasıdır. Sembolü, *Sumer* tarihinde fevkalâde ehemmiyeti olan, *mabet*'tir. Dünya hâdiseleri, *tanrılar*'in söylemiş oldukları formüle müsteniden, ilâhî nizama göre vukua gelir; cemiyet bünyesinde nâzım fikir, her tarafa şâmil olmak üzere sosyal tabakaların kuruluşunda, *devlet sosyalizmi* denilen idare şeklinde tecelli eder. Bu devlet sosyalizmi, hakikatte yalnız memurla madun ve yalnız devlet malı tanyan bir sistemdir.

Tarihî bir tesadüf eseri olarak ruhî yaradılışı büsbütün başka olan diğer bir âlem, yani *Samiler*, *Sumerliler*'le karşılaşılıyorlar. Bunların konuşma ve düşünme tarzları müfrit *kursif* tarzıdır. Bunların dilinde pek az miktarda

terkip şekilleri vardır; bunun yerine Samî dilde haddinden fazla ve ziyadesiyle ifade kudretini haiz kökler bulunmaktadır: kelime teşkili muayyen teşekkül şemasına göre olur; eşya ile hâdise mefhumlarının mutazammin bir şekilde birbirinden ayrı sınıflar teşkil edişi, bu teşekküle hâkimdir.

Akkadlar, Sumerli düşünüş tarzını anlamaktan ziyade sezmiş bir vaziyette ve daima onları müşahhaslaştırmağa meyyal olmalarına rağmen, *sumerli zekâsı* önünde derin bir huşu ile eğiliyorlardı. Bir hadde kadar kompleksif cümle tarzını kendilerine mal etmek suretiyle dillerini *Sumerli* diline uydurmuşlardı.

Bu iki kültürün *halitası* fevkalâde dikkate şayan bir morfolojik hâdisedir. Muhtelif *safhalarda* olagelmış bulunan bu halitanın ilk devri, ilk tarihin karanlıklarına tesadüf etmektedir. *Sumerce* nin hakikaten mal edilişi, düşünüşün aşağı kademelerine münhasır kalmıştır, ve bunun fevkinde *Sumerce* nin nakledilmeyen yüksek bir mertebesi gelmektedir. Arzedilen *Sumer devlet şekline*, *Akadlılar* bir kaç yüzyıl uymuşlar, fakat aile bünyesine ve erkekler meclisinin temsil ettiği cemaate dayanan anane tarzı hiç bir vakit büsbütün kaybolmamıştır. Yani *Samî* göçlerin yardımıyla nihayet 2000 den az önce, *Sumerliler* in memur ve madunu yerine *hür burjuva* kaim olmuştur.

Maamafih, *Sumerce* nin *Ön Asya* nın diğer kavimleri tarafından tanınmasına *Akadlılar* âmil olmuşlardır. *Sumer* kültürünün sadeleşmiş ve müşahhaslanmış bir halde nakline *Akad* yazıcıları postacılık yapmışlardı.

Daha çok eski zamanlarda *Mezopotamya* nın etrafı, çivi yazısını kendine mal etmiş olan memleketlerle firdolayı çevrilmişti. Bütün bu kavimler, tıpkı *Babilliler* gibi, *Sumerliler* in nizam ilmini almışlardı. Bunların nazarinde *Sumer* efsaneleri katî surette ikna kudretini haizdi. Bu *Sumer* görüşünün uzaklara yaptığı en son tesirler *Ahdi Atik* in ilk bahislerinde, en aşikâr bir surette olmak üzere *Tufan* hikâyesinde görülür.

Sumer kültürü çevresinde yaşamış bulunan bütün bu milletlerden burada bahsetmeyeceğim. Keza ne bunların dil bünyesinin *Sumerce* ye olan nisbetlerini ne de *Sumer* kültürünü nasıl alıp kendi millî kültürüyle imtizaç ettirdiklerini anlatabileceğim. Demek ki ben *Elamlular* dan *Subarlar* dan *Lullubu* lardan, *Kaslar* dan bahsedecek değilim. Bu kavimlerden yalnız birini, iki sebep dolayısıyla ele alacağım: İlkin, *Samî* olan *Akadlıların* bu kavim tarafından (2500 den sonra) mağlûp edilmiş olması ve bu suretle *Sumerliliğin* 300 yıldan fazla yeniden bir inkişaf devrine mazhar olmuş bu-

lunmasıdır. Bu devirde *Sumerli* ruhu, en saf şekilde, (meselâ bir *Gudea*'nın şahsiyetinde) ifadesini bulmuştur. Bu devrin sonunda *Sumerlüler*'in dil ve edebiyat *kanon*'ları, *Sumerce*'nin ortadan büsbütün kalkmasından az önce canlı bir dil olarak yazıya geçirilmek suretiyle tesbit edilmiştir. Böylece *Sumerlüler*'in zihni mahsullerinin en mühim kısımları, *Babililer* tarafından mütenevvi ve esaslı bir surette alınmıştır.

Bu *Gutium* yahut *Kutium* milletinin adının Akadça nisbet eki olan kısmını çizecek olursak *Kut* kalır. Eğer çok mühim olan alâmetler bizi aldatmıyorsa, tarihimizde *Türklerle* en yakın bir surette münasebettar olan, hat-tâ belki de ayniyat gösteren kabîle budur.

Kut dilinden elimize geçen, yalnız kral adlarıdır. *Babil* halkının elinde Akadçalaştırılmış olanlardan sarfı nazar edecek olursak, 12 ad kalır. Bunlardan da, ait olduğu zamana, yani 2500 yıllarına ait vesaikte geçenleri ancak 4 tane dir. Öbürleri birkaç yüzyıl sonraki vesaikte geçtiklerinden, hatalı olmak imkânı mevcuttur.

İlkin bu adların harici yapılarını mütalâa edersek,^{1*} sadâ âhengiyle Türkçe kelime teşkili şekillerinin bunlarda muhafaza olduğunu görürüz. Bundan başka, bunların Türkçe fiilden müştak *-e-gan*, *-a-gan* (A 1, 2) *-miş* (B 1), *-iş* (B 2) ekleriyle teşekkül etmiş fiilden müştak sıfatlar olduğu kolaylıkla görülür. B 10'da, görünüşe göre, fiil eki olan *-ti* vardır. A 1, B 3, 4 ile 6 da isimden fiilen teşkiline yarayan *-la* orta eki var gibi görünüyor, *-ap* ile nihayetlenen bir "partisip" ile *Türkçe*'ye has olan "hiatus" un kaldırılmasıyla husule gelen *-agap* ekleri, A 4 ile B 3 ve 4 de mevcuttur. Vâkia, bugünkü *Türkçe*'de bu şekil mevcut değilse de, eski lehçelerle mevcuttur. İsim teşkiline yarayan *-lak* eki'ni A 3'de görüyoruz.

Kelimelerin köklerini tetkik edecek olursak, A 1 de gerek *yar* gerekse *yarla*'nın varlığını görürüz, ki manası *haber veren* olabilir. *Yarlagan* kelimesi, *Orhon* kitabelerindeki şahıs adı olan *Yargan* i hatırlatır.

A 2 deki *Tirigan*, şekil bakımından pürüzsüzdür, *yardım eden* mânası-na gelir ve *Uygurca tiriga* = *mükemmel* kelimesini hatırlatır.

A 3 deki adın mânası, en kuvvetli delil mahiyetindedir. Zira *Şarlak* yahut *Çarlak* kelimeleri, bir çok lehçelerde kanatlı ve memeli hayvan adıdır.

^{1*} Meslektaşların von Gabain ile Raszonyi beni bu hususta lüfen tenvir ettiler.

Bir de B 1 deki *El-ulumiş* kelimesi *memleketi büyütmüş, büyüten* suretinde iyi bir mâna verir: B 2 deki *İnima-bakaş* kelimesi *Türkçe* olarak türlü mânalara müsaittir.

Tâbi olduğu dil ailesinin bugünü kadar verdiği en eski vesikadan 3000 yıl daha eski olan bir dilden, bütün tezahürlerinin doğrudan doğruya dil şemasına uymasını, hattâ etimolojik bakımdan da kolayca anlaşılmasını beklemek doğru olmaz.

Göze çarpan müşkülâta da temas edelim: B 6 daki ad, A 1 dekinin genişlemiş şekli olup *-da* ekini ihtiva etmektedir ki bu ek *mensubiyet* manasını verse gerek. A 4 de *l* ile başlayan bir kök bulunmaktadır. B 3 deki *nikil* elemanı henüz anlaşılmamaktadır. B 7 ile 8 deki adlar, vâkıa bünyelerine bakılırsa hiç de *Türkçe* ye uymayan bir tesir vermiyorsa da, ne emniyetle tahlil edilebiliyor ne de anlaşılıyor. Bu malzemedeki adları, sadâ teşekkülü ile şekil ve kök elemanlarının *Türk* dil ailesi arasına girecek vaziyette olup olmadığının veyahut *Türkçe* 'nin uzak akrabası olan *Altay* dilleriyle mukayese icap edip etmediğinin tetkikiyle hüküm verilmesi düşünceyiyle, *Türkoloji* 'ye arz ediyorum.

Kuflar 2500 den sonra *Akkad* 'ın *Samî* krallarını düşürdüler ve 125 yıl *Mezopotamya* 'ya hükmettiler.

Sumer kültürü, gerek *Akkad* kültürüne olan organik irtibatı ile, gerekse müstakil ve saf şekliyle yüksek bir kültür tabakası olarak fevkalâde hayatiyet kudreti gösterdiğinden ve binlerce yıl devrim denecek bir değişikliğe uğramaksızın bünyesini koruduğundan, burada kısaca arzedilen aydınlatmalar, *Babilî* 'liğin 3000 yıllarından *İsa* 'nın doğumuna kadar olan mahiyeti, bir hadde kadar *karakterize* edilmiş oluyor. İmdi *Anadolu* 'nun *karakteristik* mahiyetini de aynı suretle gösterebilir miyiz? Bu mesele ancak ihtiyat kaydile halle yaklaştırılabilir.

Daha *çivi yazısı kaynaklarının* ortaya çıkmasından önce, *ana ülûhiyet* siması ve buna bağlı bulunan heyecanlı tabiat kültürleri, komşusu bulunan *Suriye* de dahil olduğu halde, bütün memleket için karakteristikti. Bize intikal eden bu kütleler, en eski çağlardanberi memlekette kökleşmiş olduğu tesirini veriyorlarsa da, bunlara şimdiye kadar *çivi yazılarında* tesadüf edilememiştir.

Bir çok *muhaceret* dalgaları memlekete sel halinde yayılmış olduğu gibi, *Sumer* kültürü de muhtelif zamanlarda *Anadolu* 'yu tesiri altına almıştır. Bu, ilk olarak 2000-1900 yıllarında *Asur tacirleri* ve yazıcıları *Anadolu* 'ya

peşlerinde çivi yazısını getirdikleri ve çivi yazısı yerliler tarafından kısmen alınarak kullanıldığı zaman olmuştur: *Kuşara* büyük kralı *Anitaş*'in sarayında bu vakitler *Asurca* yazılırdı. Çok geçmeden *Babil* yazısı ve bu suretle de *Sumer* ilmi *Eti* kral sarayına girmiş; *Eti* devletinin çöktüğü 1200 yıllarına kadar varlığını korumuştur. Her ne kadar bu *Sumer* kültür mahsulleri, *Eti* kral sarayında karmakarışık bulunan ve eski *Anadolu*, *Eti Subar* ve *Babil* ilâhlarından terekküp eden bir tanrılar âlemini ihata etmişse de, geniş memleketin aslî ve yerli olan dinî kuvvetlerinin olduğu gibi kaldığı tahmin edilirse, bu tahmin kolay kolay reddedilemez.

Şimdi, *Anadolu*'nun 2000 yıllarıyla bundan önceki zamana ait ve az miktarda mevcut *dinî kaynakları*'nı tetkik edelim: İlkin, en kadîm devre ait *idol* kültürünün teoloji, edebiyat tavassutu ile olmaksızın, doğrudan doğruya tekâmül ederek *yüksek bir din* haline geldiğini yalnız *Anadolu*'da görürüz. Bu tekâmül hattı, *Turuva*'dan *Habur*'a kadar kültü yayılmış bulunan bir *kadın ülûhiyeti* ile canlı bir surette gösterilebilir. *Opitz*, *Przeworski*, *Bittel*'in araştırmalarıyla bu arkeolojik tip tevsik edilmiştir.

Bu tanrıçaya bazan bir nevi modaya uygun elbise giydirildiği, bilmünasebe bir erkek eş, bazan bir de çocuk terfik edildiği halde, cinsiyeti gösteren karakteristik hususiyetlerin aşikâr bir surette tebarüz ettirilmemesinden, menşeinin pek eski *idol* tipinden çıktığı anlaşılır. Bu simaya kadîm *Anadolu*'nun *Tanrılar Anası* diyebilir miyiz? Bu noktaya ilâveten diğer bir nokta daha gelir: *Asur* ticaret kolonileri zamanında en mühim ülûhiyeti temsil eden, hattâ *Asurlular* tarafından bile tanılan *Gubaba* tanrıçası vardı. Bunun kültü şarka doğru yine *Suriye*'ye ve *Habur*'a kadar yayılmıştı, garpte nerelere kadar yayıldığı hakkında kaynaklarda malûmat yoktur. (Belki de ta orta *Fırat* havâlisinde kendisine tapılan ve *Asurlular* tarafından *memleketin kralı* denilen erkek tanrısı bu tanrıçanın eşi sayabiliriz).

Bundan başka, eğer biz bu *Gubaba*'nın, 2000 yıllarına ait yerli sekensesinin şahıs adları meyanında olabileceğini söyleyecek olursak, her halde bir isabetsizlik yapmış olmayız. Bu sekene, *Proto-Etiler*'den değildi. Bizim *Proto-Etiler*'e ait bildiklerimizin pek az olmasına rağmen, bunu iddia edebiliriz. Çünkü *Proto-Eti* dilindeki müenneslik eki ile bizim en eski *Anadolu* dilindeki ek, birbirinden ayrılık gösteriyor (Birinde *-ah*, diğerinde *-sara*); nisbet eki de aynıdır (*Proto-Eti*'de *-il*, bizim dilimizde *-umn*). Bizim belki de *Pala* dili diyebileceğimiz dilimizde *-anda* eki de vardır. Belki bir de *-assa* ekini bu meyanda saymak icap eder, ki bunun bütün *cenubi Anadolu* boyunca tâ *Yunanistan*'a kadar yayıldığı çoktan müşahede edilmiştir. *Aplahan-*

da'nın kızı olan biri, mührünü tanrıça *Gubaba*'ya ithaf ediyor. İmdi, her halde hiç kimse *Lidya*'daki *Sardes*'in baştanrıçası, yani *Lidyalılar*'da anatanrıçanın tipik mümessile olan *Kubebe*'nin de aynı olduğundan şüphe etmez; bu tezahürler ne de olsa bize ana ülûhiyetin *Anadolu*'nun en kadim malı olduğuna hükmetmeğe bir dereceye kadar hak verir, vâkıa belki de *Anadolu* bu ülûhiyetin yayıldığı sâhaların ancak bir eyaletini teşkil ediyorsa da, bu kült *Anadolu*'da hiç inkıtaa uğramadan yaşamış ve burası merkez olarak kalmıştır.

Şimdi, muayyen bir derecede ihtimaliyetle, muahhar zamanlarda tevşik edilen *tabiat dini*'nin, en kadim zamanlarda *Anadolu*'ya has olduğunu iddia edebilirsek, bütün *Ön Asya*'ya yayılmış olan orijinal tabiat kültürlerinin birbiriyle ne suretle münasebettar olduğu sualini ortaya atmak lâzımgelir. Yalnız ana ülûhiyet siması, büyük tanrılar panteonundan her vakit biraz yanlarda, uzaklarda durmak suretiyle, *Sumerliler*'de dahi görülmekle kalmaz: *boğa kültü* dahi bütün *Ön Asya*'ya yayılmıştır. Meselâ: Tanrı *Asur*'ün mabedinde, *Babil* mabetlerinde, *Kenan* ilinde ve *Suriye*'de boğaya tapılırdı. *Ölen ve yeniden dirilen*, heyecanlı matem ve sevinç bayramlarıyla tâziz edilen *tanrı motifi* de bütün *Ön Asya*'da malûmdur. Bu tanrının refikasının kültüründe rahiplerin erkeklikten mahrum edilişi, *Sumerliler*'de de tevşik ediliyor. Maamafih bu kültürlerin *Sumer* dini çevresinde anorganik bir uzuv olarak yaşadığına dair hiç bir emare bulunmadığı gibi, mitolojileri *Sumerce*'de edebi bir surette çok az zaman işlenerek özlüklerini kaybeden bu tanrıları *Sumerce*'den inşiaab ettirmeğe de yol yoktur. *Hava tanrısı*'nın yayılışı keyfiyeti de aynıdır. İmdi bunlardan, en uzak kadim zamanlara kadar giden kültür irtibatlarının mevcut bulunduğu neticesini çıkarabilir miyiz? Acaba her nevi edebî ve teolojik şekiller verilmesine rağmen, yine varlığını koruyan en kadim bir din gibi bir şey var mıdır? Bu gibi meselelere bugün ancak temas edilebiliyor, fakat bunlar izah edilemiyor.

Ön Asya'nın tabiat kültürlerinin birbiriyle olan münasebetleri nasıl izah edilirse edilsin, şurası muhakkaktır ki *Anadolu*'da tabiat tanrılarının kadim kuvveti, mâniaya uğramayan bir cereyan hâlinde, muahhar zamanlara kadar varlığını korumuş veyahut hiç olmazsa, bazan komşu edebî kültürlerin memleketini bir zaman için tesir altına almalarına rağmen, —hattâ *Babil*'de bu dini kuvvetlerin edebileştirilmeleri dolayısıyla, özlüklerinin çoktan kayboluşundan sonra, hattâ *İsrail* ilinde peygamberler tarafından tabiat dininin son bakiyelerinin de kemali gayretle sökülüp atılışından sonra— varlığını idame etmiştir. Hattâ bu kuvvetler daha *Roma* zamanında bile o kadar canlı idi ki, yorgun olan dinler bundan aldıkları kuvvetlerle gençleşti-

ler: Eski *Tanrılar Anası*'nın sima ve ide olarak, kültürlerin tahavvüllerine de dayanarak, daha bugün bile *Madonna kültüründe* yaşayıp yaşamadığı sualini yalnız ortaya atmakla iktifa ederim. Keza şurasını da yalnız hatırlatayım ki, tekâmülcü din tarihi taraftarları, *ölen ve yeniden dirilen tanrı*, yahut bununla mistik bir iştirakte bulunan insan motifini, tâ *İsa*'dan sonraki ve önceki esrarlı dinlerde takip ediyorlar, ve hiç olmazsa hıristiyanlığın merkezî düşüncesine istikamet veren mühim bir saik olarak görüyorlar.

Şimdi, bu konferansın başında zikrettiğim tetkiklerimizin mârifet kıymeti meselesine dönüyorum. Tarihin seyri o kadar mütenevvi ve o kadar giriftir ki tek taraflı olan (yani ne tekâmülcü ne de devri daim tarzında) hiç bir nazariye ile işi halletmek mümkün değildir: bir taraftan daimi oluş ve ortadan kalkış, diğer taraftan olduğu vaziyette duruş ve kalış şekilleri birbirini selbetmiyorlar, bilâkis birbirine karşı hudutları muayyen olan bir "antinomi" (aynı maddenin birbirine zıt iki hükmü) olarak ilmimizi semedar ediyorlar. Keza, antropolojik mütalâa ile cihan tarihi bakımından mütalâa, birbirini selbetmez. Fakat münferit araştırmalarda dakik metodik düşünüş ve esas mefhumlarımızın daimî bir surette korunuşu yoluyla, ön şartlarımız hakkında vuzuh edinmek borcumuzdur. İşte bu suretle, en eski devirlerin tetkikinde dahi, sunî bir surette aktüelleştirme ifratından içti- nap edeceğimiz gibi, ölü malzemenin mânasızca yığılması tefritinden de kendimizi koruyacağız.

Not : A Hemasır kaynaklarından naklen gelen adlar:

- 1 *Yarlagan*,
- 2 *Tirigan*,
- 3 *Şarlak* yahut *Çarlak*,
- 4 *Lasirap* yahut *Laşirap*.

B Kral listelerinde (takriben 2000 de yazılmış) nakledilen adlar:*

- 1 *Elulumeş*,
- 2 *İnimabakaş*, **
- 3 *Nikillakap*, ***
- 4 *Warlagaba* **** başka bir şekli: *Yarlagab*.

* Bu isimler Jacobsen *The Sumerian King List* sayfa 118'de şöyledir:

** I-ni-ma-ba-ki-eş (satur 36).

*** Sâr-lagab-lagab (satur 31).

**** Ya-ar-la-gab (satur 36). Bu satur için krş: T. Jacobsen *ibid*, s. 118, not 291.

- 5 *Yarla* (kötü bir “varyant” olabilecek olan *Yarlagaş*’da var, ki A 1 deki *Yarlagan*’ın yanlış nakil şekli olsa gerektir).
- 6 *Yarlaganda* (ilk harf ilâve edilerek itmam edilmiştir).
- 7 *Tiriga*, A 2 deki *Tirigan*’ın yanlış şekli.
- 8 *İngişu* yahut *İnkişu*.
- 9 *İgeşaus* (bunun kötü “varyant”ı *İg-auş*).
- 10 *İbate yahut İbati*.
- 11 x-y (iki işaret kırılarak kopmuş) *-nedin* çivi yazısında ı vokali ifade edilemediğinden, *e* ile yazılmış gibi görünüyor. ^{2*} Keza çivi yazısıyla *ç* dahi yazılmadığından yerine *ş* konmuş olsa gerek.

^{2*} Çivi yazısı, *e* ile *i* yi her vakit ayırmıyor. Eğer ahenk kaidelerini bizim isimlerimize teşmil etmek caiz ise, benim yazış tarzımdaki bazı *i* lerin *ı* ile yazılması lazım gelir.

KISALTMALAR

- AfO* = *Archiv für Orientforschung*.
AHw = W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*.
AnSt = *Anatolian Studies*.
AO = Louvre Müzesinde bulunan tablet koleksiyonları.
ARAB = D.B. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (Chicago 1926/1927).
ARM = *Archives Royales de Mari*.
AS = *Assyriological Studies* (Chicago).
Ass. = Assur'da bulunan tabletlere kazı yerinde verilen numaralar.
BE = *Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania, Series A: Cuneiform Texts*.
Belleten = *Türk Tarih Kurumu, Belleten*.
B.M. = Londra'da British Museum'da bulunan tablet koleksiyonu.
CAD = *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*.
CAH = *Cambridge Ancient History*, Revised Edition of Volumes 1 and 2.
CBS = Pennsylvania. University Museum. *Catalogue of the Babylonian Section*.
Ch. B. = Chagar Bazar adlı yerde yapılan kazıda ortaya çıkarılan tabletlerde geçen kişi adları; yayın yeri: *Iraq* adlı dergi, cilt 7, s. 28 v.d.
CR = *Académie des Inscriptions et Belle-Lettres*, Paris Comtes rendus des séance.
CT = *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets*.
CTC = *Cuneiform Texts in the National Museum*. Copenhagen.
EUTC = A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu yayınları: Sayı 260. İstanbul 1968.
Iraq = British School of Archaeology in Iraq, vol 7, pp. 28 ff.
ITT = *Inventaire des tablettes de Tello*.
JAOS = *Journal of the American Oriental Society*.
JCS = *Journal of Cuneiform Studies*.
JNES = *Journal of Near Eastern Studies*.
JRAS = *Journal of the Royal Asiatic Society*.
KAV = *Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts*.

- Kh.* – Chicago Üniversitesi Doğu Kültürleri Enstitüsünde bulunan Khafadje kazısında ortaya çıkan tablet koleksiyonları.
- MAD* – *Materials for Assyrian Dictionary.*
- Mektup* – *Mama Kralı Anum-hirbi'nin Kanış Kralı Warsama'ya Gönderdiği Mektup.* Türk Tarih Kurumu yayınlarından: VII. seri no: 31, Ankara 1957.
- Or.* – *Orientalia.*
- OECT* – *Oxford Editions of Cuneiform Texts.*
- PBS* – *Publications of the Babylonian Section, University Museum of Pennsylvania.*
- R* – H.C. Rawlinson, *The Cuneiform Inscriptions of Western Asia.*
- RA* – *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale.*
- RLA* – *Reallexikon der Assyriologie.*
- RTC* – F. Thureau-Dangin, *Receuil de tablettes Chaldéennes.*
- SKL* – Sumer Kral Listesi (*AS 11*, 1959).
- TA* – Tell Asmar kazısında ortaya çıkan tabletler.
- WO* – *Die Welt des Orients.*
- YOS* – *Yale Oriental Series, Babylonian Texts.*
- ZA* – *Zeitschrift für Assyriologie.*

Sumer Kral Listesinin Oluşturulmasında Bu Yazıda Baş Vurulan Başlıca Yazılı Çivi Yazısı Metinler Şunlardır.

- WB* – Ashmolean Museum, 1923 : 444. H. Weld-Blundell collection, Published by Langdon, *OECT*, cilt 2, levha: I-IV.
- G* – Yayın: H. de Genouillac, *Fouilles française d'el-Akhymer. Premières recherches archéologiques à Kish II*, (Paris 1925) Levha 21, cilt 112 Transkripsiyon ve tercüme için bakınız: *AS 11*, s.12 not 27.
- L₁* – *CBS 14220.* Yayın: Legrain, *PBS 13*, No. 1. Fotoğraf: Levha 2.
- P₂* – *CBS 13981.* Yayın: Poebel, *PBS 5*, No. 2, Fotoğraf: Levha 40.
- P₃* – *CBS 13994.* Yayın: Poebel, *PBS 5*, No. 3, Fotoğraf: Levha 41.
- P₄* – *CBS 13293.* Yayın: Poebel, *PBS 5*, No. 4, Fotoğraf: Levha 41.
- S* – *B.M. 108857.* Son kez yayını: Gadd, *The Early Dynasties of Sumer and Akkad* (1921), Levha 1-2.
- Su₃₊₄* – Yayını Scheil, *RA*, cilt 31, 1934, s. 162 ve 164 (B ve C tablet parçaları).

Diğer Kısaltma ve İşaretler

- kol : sütun
ibid : ibidem
 öy : önyüz.
 ay : arkayüz.
 * : İsmi başında, biraz yukarıdaki yıldız işareti, o isimlerle tabletlerde karşılaşılmadığını ancak, varlığı ilmî olarak farzedilen bir form olduğunu gösterir.
 > : Öndeki formdan gelmektedir.
 [ ] : Çivi yazılı metinde tamamiyle kırılıp kaybolmuş kısımdır.
 x : Boşlukta bulunduğu düşünülen çivi yazılı işarettir.

KUT DİLİ ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER

Uluslararası İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul'da 20-25 Eylül 1937 tarihinde Dolmabahçe Sarayında toplanmıştı. Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk Kongrenin bütün oturumlarına katılmış ve sunulan bildiri-leri yakinen izlemiştir. Ankara'da, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, Sumeroloji Bilim Dalı Başkanı olan Ord. Prof. Benno Landsberger, Kongre'ye "*Önasya Tarihinin Esas Meseleleri*" adlı bir bildiri sunmuştur.¹

Önasya tarihinin öteki önemli problemleri arasında Prof. Landsberger, Kongreye sunduğu bildiride Kut diline ve bu dilin Eski Türkçe ile benzerliğine de değinmiştir.² Daha sonra Landsberger, bu çok önemli konuyu Thureau-Dangin'e yazdığı bir mektupta (*RA*, cilt 35, 1938, s.106) ve *Belleten*'de yayınladığı bir yazıda (cilt 3, no. 10, (1939) s.207 v.d.) kısaca andığı gibi Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde, verdiği ders ve konferanslarda birçok defa tekrar etmiştir. 1968 yılında öldüğü ana kadar da bu görüşüne sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Kut dilinin Eski Türkçe ile ilgili araştırmasında kendisine o zamanlar Ankara'da, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak hizmet veren tanınmış Türkologlardan Prof. A. von Gabain ve Prof. L. Raszonyi'nin aydınlatıcı bilgileri verdiğini belirtmektedir (*Bildiriler*, s. 8, not 1).

¹ İkinci Türk Tarih Kongresi, 1937, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 1-13. Bu yazıda *Bildiriler*, olarak kısaltıldı.

² Bu yazıda Eski Türkçe deyimini, A. von Gabain'in *Alltürkische Grammatik* (üçüncü baskı, Wiesbaden 1974. Bakınız: kısaltmalar 1) adlı eserinde s. 1 vd. olduğu gibi, İ.S. 750-1300 yılları arasındaki Türk diline ait eserler için kullanılmıştır. *Bildiriler*, s. 8, 9.

Bu münasebetle Landsberger, aşağıdaki dikkate değer notu belirtmiştir: “Bu *Gutium* yahut *Kutium* milletinin adının *Akkadça* nisbet eki olan kısmını çizecek olursak, *Kut* kalır. Eğer çok mühim olan alâmetler bizi aldatmıyorsa, tarihimizde *Türkler*’le en yakın bir surette münasebettar olan hatta belki de ayniyet gösteren kabîle budur” (*Bildiriler*, s. 8).

Landsberger, iki dilin karşılaştırılmasının büyük güçlükler içerdiğinin elbette farkında idi; bu bakımdan aşağıdaki not, yani Landsberger’in ilgili konudaki beyanı, durumu tam açıklıkla anlatmaktadır:

“Tâbi olduğu dil ailesinin bugüne kadar verdiği en eski vesikadan 3000 yıl kadar daha eski olan bir dilden, bütün tezahürlerinin doğrudan doğruya dil şemasına uymasını, hattâ etimolojik bakımdan da kolayca anlaşılmasını beklemek doğru olmaz.

... Bu malzemedeki adları, sadâ teşekkülü ile şekil ve kök elemanlarının Türk dil ailesi arasına girecek vaziyette olup olmadığının veyahut Türkçe’nin uzak akrabası olan Altay dilleriyle mukayese icap edip etmediğinin tetkikiyle hüküm verilmesi düşüncesiyle Türkoloji’ye arz ediyorum” (*Bildiriler*, s. 9).

Landsberger Kut’ça ve Türkçe arasında var olan “göze çarpmak berzerlik’ten (die auffallende Ähnlichkeit) başka bir vesile ile de söz etmiştir (*Bellesten*, cilt 3, no.10, s. 235, not 34).

Burada yayınlanan bizim araştırmamız Kut’çada kelime köklerini, kelime yapısını, kelime hazinesini, ekleri, bu dile mahsus sesleri, vokal harmoniyi ve bu dil ile ilgili diğer konuları içermektedir. Landsberger tarafından bildirisinde, 1937’de kısaca değinilmiş konular bu yazıda belgelendirilmiştir.

Fakat anlaşıldığına göre, H.Z. Koşay’ın aşağıda anılan beyanını bir yana bırakılırsa, Landsberger’in zikredilen görüşü hiçbir ilmî yayında dikkate alınmamıştır.³ Bununla beraber bazı etüdlere Landsberger tarafından yazılan bir makale, *Bellesten*, cilt 3, s. 207-234, bazı bilginlerce zikredilmiştir;⁴ bu bakımdan onların Kut’ça ile Eski Türkçe arasında Landsber-

³ *JNES*, cilt 4, 1950, s. 1-62 : “To Benno Landsberger, on his Sixtieth Birthsday”. Bedrich Hrozný, *Histoire de l’Asie antérieure de l’Inde et de la Crète*; Paris 1947. J.C. Gadd, (*The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion*). *The Cambridge Ancient History*. Revised edition of volumes 1 and, 2 Cambridge University, Press, 1963; W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 708b-720a: “Gutium (Qutium)”.

⁴ I. J. Gelb, *Hurrians and Subarians* Chicago, Illinois, 1944 s.64, not 128; J.J. Finkelstein, *JCS*, cilt 20, 1966, s. 107; not 48; W. W. Hallo, *RLA*, cilt 3, 1971, s. 716a.

ger tarafından ileri sürülmüş olan bu benzerlikten haberdar olmuş oldukları düşünülebilir. H.Z. Koşay, Macaristan'da Szeged şehrinde, 22 Ağustos, 1971 tarihinde toplanan *Uluslararası Altay Dilleri Konferansında*, sunduğu bildiride Landsberger'in Kut dili ve Eski Türkçe arasında saptadığı yakınlığı da duyurmuştur.⁵ Koşay, *Belleten*'in 1972 yılında yayınlanan bir sayısında Landsberger'in zikredilen bildirisinin ilgili bölümünü aynen vermiştir.⁶ Sadi Bayram Dahi Landsberger'in sözkonusu yazısına atıfta bulunmaktadır. (Sadi Bayram, *Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk izleri*, [1980].

B. Hrozný'ye göre Kut'lar, Lullubi ve Kasit halkları ile de akrabadırlar.⁷ Onun tarafından çizilen bir haritada, Kut halkı prehistorik çağda Hazar Gölünün güney doğusu ile Oxus (= Amu Darya) ırmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan'da oturmakta idi.⁸ Daha sonra, İ.Ö. 2500-2400 yıllarında, Hazar Gölü boyunca batıya doğru harekete geçmişler, ve sonraları güney batıya göçmüşler. Zagros dağlık bölgesinde, bu yerin kuzey doğusuna yerleşmişlerdir.⁹ Kut halkının konuşmakta olduğu dil ile Eski Türkçe olarak adlandırılan dil arasında saptanan ilmî yakınlık Hrozný'nin Kut'ların özyurtları konusunda ileri sürdüğü görüş lehindedir. Kut'ların özyurtları konusunda Hrozný'nin andığımız görüşüne biz de olumlu biçimde bakmaktayız.

M.A. Beek, *Mezopotamya'nın Atlası* adlı eserinde¹⁰ Kut'ların Zagros dağlık bölgesinde Nuzu (= Yorgan Tepe) ve Arrapha'nın (= Kerkük) doğusunda Küçük Zab ve Diyala ırmakları arasında bulunan bir bölgeye, bu ırmakların kolları arasına yerleşmiş olduklarına işaret etmiştir.

Eski Akkad hükümdarı ve bu dinastinin kurucusu olan Sargon (İ.Ö. 2340-2234) devrinin kadastro hakkındaki yazı (KAV 92) ötedenberi bilgilerin dikkatini çekmiş bulunmaktadır (krş. A. Goetze, *JNES*, cilt 12, 1953, s.118, 2). Bu esere göre, Kut'ların Zagros dağlık bölgesinde işgal ettikleri yer, kuzeyde Diyala ırmağının, doğduğu Lullubu ülkesi ile güneydeki Dêr (= Badrah) şehri arasındadır. Eski Akkad'lılardan önceki (İ.Ö.

⁵ Hamit Zübeyir Koşay, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1974, s.300, not 1.

⁶ *Belleten*, cilt 36, no.141. 1972, s.71-77.

⁷ Hrozný, *ibid.*, s.115.

⁸ Hrozný, *ibid.*, s. 8-9, 88-89.

⁹ Örneğin, bakınız: J.C. Gadd, *The Dynasty of Agade and Gutian Invasion*, (CAH, revised edition, cilt I ve II), s. 30; Hrozný, *a.g.e.*, s.104, 113.

¹⁰ H.H. Rowley tarafından yayınlanmıştır, 1982, s.81.

± 2400) zamandan kalma birtakım efsânevî metinler ve Weidner Kronik'i (H.G. Güterbock, *ZA* cilt 42, 1934, s. 47-57) denen eserde Kut halkının kuzeyde Subartu ve güneyde Elam arasında yaşamakta oldukları belirtilmektedir.

Kut Halkının Batıya Yönelmesi:

Kut'ların büyük çoğunluğu Zagros dağlık bölgesinde kalmış olsalar gerekir; bunlardan bir grup, görünüşe göre, kuzey batıya, Dicle ırmağının yukarısına doğru göçmüş, belki Narâm-Sin'den (İ.Ö. 2260-2223) sonra, Eski Akkad hükümdarı olan Şar-kali-şarri (İ.Ö. 2223-2198)¹¹ idaresinin bitimine yakın bir tarihte, buralardaki Subar (SU.BAPPIR.A) halkı¹² ile karışmış olarak yaşamışlardır. Sargonik bir metin bu olayı doğrulamakta olsa gerektir.¹³

Eski Akkad çağının tanınmış hükümdarı Narâm-Sin tarafından Hâbûr vâdisinde Tell Brak'ta yaptırılmış bir sarayın yıkılması bundan sonraki kral Şar-kali-şarri zamanına rastlamakda olsa gerekir.¹⁴ Bu olay, Kut'ların bölgeyi ele geçirmeleri ile ilgili sayılmıştır.¹⁵ Bazı tarihçiler Asur şehrinin ve buranın şöhretli, parlak İstar tapınağının harap duruma gelmesini Kut'ların istilâsı ile ilgili görmüşlerdir.¹⁶

Şar-kali-şarri'nin bir tarihleme formülü,¹⁷ bu kralın Kut kralı *Şarlak* i yendiğini ortaya koymaktadır. Gelb, İstanbul'da Eski Şark Eserleri Müzesinde korunan Adab tabletleri koleksiyonunda (yayınlanmamış bir tablette, Adab, 405) Kut kralı *Aš-šar-la-ak* adını bulmuştur. İsim, W.W. Hallo tarafından tanıtılmıştır.¹⁸ *SKL*'ne göre Kut'ların dördüncü hükümdarları olan *Şarlak*'ın adı ile Gelb'in tesbit ettiği yukarıdaki *Aššarlak*'ın aynı hükümdar olduğu sanılmaktadır. Bununla birlikte, *Şarlak*'ın idare merkezinin nerede bulunduğu şimdiye kadar anlaşılamamıştır.

¹¹ I.J. Gelb, "New light on Hurrians and Subarians", *Studi Orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida*, cilt I, Roma, 1956, s. 383'te SU.BAPPIR.A-ne *ITT*, cilt II, 2, s. 35, no. 4640, satır (2) *Ca-ga-ni* ... (4) *Ša-an-me* (6) *Še-na-me* (7) *x-uš-du-ga-an* (8) *x-x?-en-na-an*.

¹² W. von Soden, *ZA*, cilt 50, 1952, s. 180, not 2; Gelb, "New light on Hurrians and Subarians," *Studi Orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida* (vol. I, 1956), s. 383 v.d.

¹³ Karşılaştırmız: Selim Levy, *AfO*, cilt 10, 1935-1936, s. 281.

¹⁴ M.E.L. Mallowan, *Iraq*, cilt 9, 1947, s. 29.

¹⁵ M.E.L. Mallowan, *Iraq*, cilt 8, 1946, s. 135.

¹⁶ C.J. Gadd, *The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion* s. 43.

¹⁷ *RTC* 118; A. Ungnad, "Datenlisten", *RLA*, cilt 2, s. 135 c.

¹⁸ *RLA*, cilt 3, s. 709b, 710a.

Narâm-Sin'in hükümdarlığının son yıllarından itibaren, ve herhalde Şar-kali-şarri zamanında başlayarak, ilk Kut kralları, bunlara herhalde, *Elulumeš* te dahil edilmek suretiyle, Eski Akkad kralları ile aynı zamanda idare başında bulunmuşlardır. Başka başka yerlerde, paralel bir şekilde hükümdarlık sürmenin ne kadar müddet devam ettiğini bilmiyoruz.

Bu erken tarihte Kut'lar Orta Fırat vâdisine de yayılmış olsalar gerektir. Landsberger bu olguya şu sözlerle değinmiştir: "Bu, dağlı Kavim [Kutlar] ..., yeniden, aynı İ.Ö. 2400 tarihlerinde, Orta Fırat bölgesinde de tesbit edilmiştir. ...Üç şehir, bunlardan birisi Orta Fırat'ta bulunmak üzere, Kutium'un bir kralının adını taşımaktadır: Tirigan".¹⁹ Ayrıca bakınız: (Landsberger, *Bildiriler*, s. 12, A (2)).

Eski Akkad İmparatorluğunun Sona Ermesi ve Akkad ve Sumer Ülkelerinin Bir Parçasında Kut Egemenliği:

Eski Akkad idaresinin Kut'ların baskısı sonucu sona erdiği görüşü şu biçimde düzeltilmelidir: Akkad imparatorluğunun, herhalde, birtakım iç sorunlar yüzünden ve Elam, Lullubi ve Hurri halklarının neden oldukları politik baskılar sonucunda²⁰ çöktüğü anlaşılmaktadır. Narâm-Sin'in hükümdarlığından sonra,²¹ Hâbûr vâdisinde tesbit edilen izlerden de anlaşıldığı üzere Kut'ların cepheden, yâni doğudan gelen bütün hücumları Akkad'lılar tarafından savuşturulmuş, fakat onların Hâbûr, Baliğ ve Orta Fırat vâdisine doğru yayılmaları engellenememiştir.²² Orta Fırat vâdisi yönünden gelen bir istilâya karşı Babilonya cephesi korunmaya müsait olmadığından, herhalde Sippar'da, ve görünüşe göre, Umma'da da Kut istilâsı Akkad'lılar tarafından önlenememiştir.²³

Akkad ve Sumer ülkelerinde Kut egemenliğinin yalnız otuz, veya kırk-elli yıl kadar sürdüğü söylenmiştir.²⁴ Akkad devlet merkezi Agade

¹⁹ Landsberger, *Belleten*, cilt 3, no.10, s. 235. Bkz. Sidney Smith, *The Three Cities Called Tirgan*. s. 71.

²⁰ W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 710b.

²¹ C. J. Gadd, *The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion*, s. 42'de şu ifadeyi dikkatle okuyalım: "Very little more, however, is heard about the great dynasty of Agade, and there can be no doubt that it was practically overthrown by the mountaineers, and that their main attack ended or followed directly upon the reign of Shar-kali-sharri".

²² Finkelstein, *JCS*, cilt 20, 1966, s. 107 v.d.

²³ Karşılaştırınız: W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 712a, 714.

²⁴ Karşılaştırınız: C.J. Gadd, *aynı eser*, s. 43 : "Although the king-list, in its usual schematic manner, would have the Gutians to reign on unrivalled until their overthrow

şehrinin temellerine kadar Kut'lar tarafından yıkıldığını²⁵ kanıtlayan tarihi hiçbir belge ortaya konamamıştır. Ur şehrinin Kut'lar tarafından alındıktan sonra yıkıldığı hakkında ileri sürülen iddia,²⁶ burasının tahrîbi hakkında yazılı Sumerce şiirde bile bu işin başkaları tarafından yapıldığının söylenmesi ile yalanlanmaktadır. Bu eser, Kut'ların Babilonyada egemen olmalarından çok sonra, İ.Ö. ikinci binin ortalarına tarihlenmiştir.²⁷ Aynı kaynak şehrin yıkılmasından Elam'luların ve Subar'luların sorumlu olduğunu anlatmaktadır.²⁸

Uruk şehrinin kralı olan Utu-ḫegal (İ.Ö. 2116), Eski Babilonya kopyeleri olan iki şiirde²⁹ Sumer memleketini Kut egemenliğinden kurtaran kişi olarak geçmektedir. Bu kopyelerin, Sumerce orijinallerine göre, Utu-ḫegal tarafından düzenlendiği bilinmektedir; bunlarda Kut'lu düşmanların, "dağların ejderhası (çok sert, merhametsiz) ve tanrıların düşmanı" oldukları biçiminde kötü sıfatlı kişilerden oluştuğu ve Sumer halkının onların idaresinde birçok zahmetler çektikleri anlatılmıştır.³⁰ Sonunda, Utu-

---

there is much to suggest that their ascendancy, always partial and impermanent, had shrunk before their banishment to a sporadic domination, for it is evident that other dynasties, both in the king-list and omitted from it, were ruling other parts of the land before the Gutians finally decamped." Finkelstein, *JCS*, cilt 20, 1966 s.108 "not more than 30 years" Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 714b "The Gutian period may have been an interval of no more than four or five decades. ..."

²⁵ Karşılaştırınız: Harmut Schmökel, *Das Land Sumer* (Urban Bücher); 3. baskı, 1962, s. 69.

²⁶ Hartmut Schmökel, *a.g.e.*, s. 69.

²⁷ S.N. Kramer, "Lamentation over the destruction of Ur." *Ancient Near Eastern Texts Relating the Old Testament*, 1950, s.455. Bu metinle ilgili olarak şu esere de bakınız: A. Falkenstein- W. von Soden, *Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete*; Zürich-Stuttgart, s. 376-377, no. 38. Ayrıca karşılaştırınız: *JBC* 4610 tableti, satır 37; bu kaynak W.W. Hallo tarafından *RLA*, cilt 3, s. 715b'de bildirilmiştir.

²⁸ Yukarıdaki notta söz konusu olan ağıt'ın tarihi için bakınız: S..N. Kramer, *aynı eser*, s.455: "The tablets on which the poem is inscribed all date the Early Post-Sumerian peiod, that is, the period between the fall of the Third Dynasty of Ur and the beginning of Kassite rule in Babylonia: roughly speaking therefore, sometime in the first half of the second millenium B.C."

²⁹ F. Thureau-Dangin, *RA*, cilt 9, 1912, s. 111-119; aynı yazar, *RA*, cilt 10, 1913, s. 98-100. Bu tabletlerin tarihlenmesi için bakınız: Thureau-Dangin, *RA*, cilt 9, s. 111, H.G. Güterbock, *ZA*, cilt 42, 1934, s. 14'te *RA*, cilt 9, s. 111 metni için İsin Dinastisi çağını yazılış tarihi olarak göstermiştir; *RA*, cilt 10, s. 98'deki metin ise biraz daha geç bir tarihe konmuştur. Bu metinler ve tarihlenmeleri için bakınız: Jacobsen, *AS* 11, s. 138, not 11. Bunlar yazara göre geç zamanda yazılmış kopyelerdir. W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 715a'da, bu Sumer metinlerinin Eski Babil çağı metinleri olduğunu ifade etmektedir.

³⁰ Bu konuda bakınız: Gadd, *a.g.e.*, s. 47 v.d.; Hartmut Schmökel, *a.g.e.*, s. 72 v.d.

hegal Kut'ların kuvvetlerini yendiğini, genç ve yeni Kutium kralı *Tirigan* ı tutsak ettiğini bildirmektedir.³¹

Gadd, olayla ilgili olarak şu hususa işaret etmektedir: “Bu, iyi bilinen zafer ..., *kâhin kitapları* denen eserlerde hatırlanmıştır. Bir karaciğer üzerinde duran altı küçük gemi, ordusunu bırakıp kaçan kral *Tirigan* için yapılan bir omina (fal)dır. Bundan daha da tehdid edicisi, temmuz ayının ondördünde meydana gelecek belirli olayların haber verildiği bir ay tutulması idi; bu günde Kut kralı için bir karar verilecekti: Kut'lar savaşı kaybedecekler, ülke kralsız, çıplak kalacaktı”.³² *Kâhin kitaplarına* göre, kral *Tirigan* tutsak edilmeksizin, savaş alanında kaybolmuştur. Bu belgeler, *RA*, cilt 9, s. 111 v.d. den daha güvenilir bilgiler veren başka bir kaynağa dayanmaktadır. *Kâhin kiplarına* göre *Tirigan*'ın canlı ve sağlam bir biçimde savaş alanından ayrılması Kut'ların Sumer ülkesindeki egemenliklerinin bu savaş ile henüz sona ermediğini göstermektedir. Hallo alâkayı bir başka olaya çekmiştir: “Utu-hegal ile çağdaş belgelerde ona çok daha mütevâzı bir rol verilmiştir. Ur şehrindeki kral nâibinin üstü olmasına rağmen Utu-hegal, Ur ve Lagaş şehirleri arasındaki bir sınır anlaşmazlığında sadece bir hakem rolündedir (*JCS*, cilt 20, 1966, s. 135-138; idem *RLA*, cilt 3, s. 715a); Kut'ların Sumer ve Akkad ülkeleri üzerindeki hegemonyaları “gerçekten birdenbire sona ermiş gibi görünmemektedir” (Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 715a).

Herhalde, Eski Babil çağında yazılmış olan “Weidner Kronik'i” denen eserde³³ de, Ass. 13955 gv. 22-29'da, şu husus belirtilmiştir: Dindar bir kişi olan Utu-hegal, düzenli aralıklarla, Esagila tapınağında baş tanrı Marduk'a bir balık kurbanı sunmakla görevlidir. Fakat, adı geçen Kronik'e göre, Kut idarecileri Utu-hegal'in tanrıya balık kurbanı sunmasına engel olmuşlardır.³⁴ Kut'ların bu davranışları, Utu-hegal'in onlardan intikam alma duygusunu daha da kamçulamış gibi görünmekte, aynı zamanda tanrı Marduk'u, Kut idaresinin Sumer Akkad ülkeleri üzerindeki hegemonyasına son vermekle cezalandırmaya itmiştir. Tanrı Marduk daha sonra, kendisine karşı suç işlemesinden dolayı Utu-hegal'e de aynı adâleti uygulamıştır. Utu-hegal bu suçunun cezasını hayatını vermek suretiyle ödemiştir. Weidner Kronik'i Utu-hegal'in ülkesi üzerindeki egemenliğinin Ur III'e

³¹ Örneğin bakınız: Gadd, *a.g.e.* s.48.

³² *a.g.e.*, s.48.

³³ H.G. Güterbock, *ZA*, cilt 42, 1934, s. 15 v.d. 47 v.d.

³⁴ H.G. Güterbock, *a.g.e.* s.53, 55, 57.

geçtiğini bildirmektedir (metin, egemenliği olan Ur III kralının adını Şulgi olarak vermektedir). Aynı olaya bir başka omnia metninde de değinilmektedir.³⁵

Bir himne'de Utu-ḫegal'in Kut'lar üzerindeki zaferi, belki de, Tanrıça İnanna'nın tanrı Ebiḫ'i yenmesi biçiminde bir savaş olarak anlatılmıştır.³⁶ Utu-ḫegal'in bu himne'de bahse konu zaferi, Weidner Kronik'i ile de doğrulanmış bulunmaktadır.

Görünüşe göre, Orta Fırat vâdisindeki Kut'lar daha önce Tirigan adlı başka bir kral idaresinde bir süre kalmışlar, ve daha sonra herhalde bu vâdi yolu ile Akkad-Sumer ülkelerine girmişlerdir. Aynı giriş yolunu daha sonra Babil'i istilâ eden Hitit'ler ve Kasitler de kullanmışlardır. Ur III çağı kralları olan Urnammu, Şulgi ve Ibbi-Sin himne'leri de Kut'ların Orta Fırat dolaylarında yaşadıklarına ve bölgede, herhalde, politik bir gücü temsil ettiklerine işaret etmektedir. Narâm-Sin zamanından kaldığı ifâde edilen bir hikâye metni (Gurney, *AnSt*, cilt 5, 1955, s. 93 v.d.), Gelb tarafından Ur III devri içine tarihlenmiştir (*MAD*, cilt 2², 16).

Ur III çağında Orta Fırat bölgesinde Kut'ça ve Batı Sâmi'ce adlar taşıyan bazı kişiler görülmüştür. Mari'de bulunmuş olan bir metinde yüksek dereceli bir memur Kut'ça çok güzel bir isim taşıyor: *Lá-ās-ga-an* (Landsberger, *apud* Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, 1938, s.106),³⁷ *As-ma-ti-en*'in oğlu. Bunlardan birincisi Kut'çada çok görülen *-gan* ekiyle son bulmaktadır (bkz. s. 30, 54). Kut kökenli başka bir kişi ise Batı Sâmi'ce, veya Amorit'çe bir isimle adlanmıştır: *Iasim-d Adad* (*ARM* cilt 5, 2:11).

Bütün bu olgular, belki, son Kut kralı olduğu bilinen *Tirigan*'ın, Uruk kralı Utu-ḫegal'e yenilmesine rağmen, savaştan sonra Orta Fırat bölgesine çekilerek Akkad ve Sumer ülkelerinin bir kısmını elinde bulundurduğunu gösterse gerektir.

Onların yaşadıkları yerler hakkında C. J. Gadd, *The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion* (*CAH* 1 ve 2, yenilenmiş baskı), 1963, s.30'da şöyle demektedir: "Guti'lerin oturdukları yeri harita üzerinde saptamak kolay

³⁵ J. Nougayrol, "Note sur la place des "présages historiques" dans l'extispicine babylonienne", *École pratique des Hautes Études, annales*: 1944-5, s. 1 v.d.

³⁶ Karşılaştırmız: H. Schmökel, *Das Land Sumer*, s. 73.

³⁷ F. Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, 1938, s.106: "Landsberger (lettre du 7 août) tient Laşgan pour un nom gutien à cause de similitude de suffixe avec les noms royaux Iarlagan et Tirigan."

değildir. Onlar Lullubi halkından güçlükle ayrılabilen, yakın komşu iki halktı; fakat yaşadıkları yerleri gösteren arazi üzerinde bulunan bir anıt ele geçmemiştir. Kendilerinden sonra gelenler tarafından Qutu olarak anılmışlarsa da, Mari mektuplarında geçtikleri şüphelidir; fakat onlar ikinci bin yılın sonuna doğru ve daha sonraki çağda, geç devir Asur belgelerinde, Asur krallarının seferlerinde geçen kavimlerin belli başlılarındanlardır. Bu tarihte onlar, birbirleri ile gevşek biçimde bağlı olsalar da, büyük ve güçlü bir halk idiler. Onlar için kullanılan sıfat geniş bölgeye dağılmış halk olup oturdukları memleketin yerinin aşağı Zab ırmağının güneyindeki dağlarda, Süleymaniye şehrinin kuzeyinde, Tufandan sonra Babilli Nuh'un gemisinin oturduğu Nişir dağının da kuzeyinde bulunduğu gibi bir izlenim oluşmuştur.”

Chagar Bazar ve çevresinde, Eski Babil çağından kalma, Kut dilinde birçok isim bulunmuştur.³⁸ Bu isimler *-an*, *-en*, *-g/kan* son eklerini (bkz. s.39 v.d. liste A) ihtiva etmektedirler. *Chagar Bazar*'da bir şahsın Kut'ça *Ti-ri-ka-an* adını taşıdığını belirtelim (bkz. Liste A).

Eski Babil çağının sonlarında, Sippar veya Kiş şehirlerinden bir şahsın *Bi-ga-an* olarak adlandırıldığını görüyoruz (Yayınlanmamış *MCL* 1518; bkz. Finkelstein, *JCS*, cilt 20, 1966, s. 107⁵¹, Hallo, *RLA*, cilt 3, s.717b). Bu ismin Kut kökenli bir kişiye ait olduğuna (ŞA.ERİN *gu-ti-û^{K1}*) metinde işaret edilmiştir. Hammurabi zamanından kalmış tarihleme listelerinde Gutium^{K1} (A. Ungnad, *RLA*, cilt 2, s. 180 No. 132), Eşnunna ve Subartu (*ibid.* No. 134) memleketleri Babilonya ile muharebe halinde idiler.

Kut'ların Irkî Karakteristikleri:

Namrūtum epitheti, Kut kökenli köleler için kullanılmakta olup bazı bilginler için bu sıfat “açık renkli” anlamındadır,³⁹ fakat bazı kimseler ise bunun “ırkî bir karakteristik'i belirtmek üzere kullanılması yoluna gidilemez”⁴⁰ olduğu kanısındadırlar.

³⁸ W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s.716a “Rather, a considerable number of distinctly “Gutian” personal names have been noted there . . .”

³⁹ I. J. Gelb, *Hurrians and Subarians*, s.43, not 138; A.L. Oppenheim, *JNES*, cilt 11, s.134; J. Lasse, *People of Ancient Assyria*, 1963, s.15; H. Schmökel, *Das Land Sumer*, s.93; *CAD N*s.244b *namru*; von Soden, *AHW*, p.771a, 4a, *nawru(m)*.

⁴⁰ E.A. Speiser, *Or.*, cilt 23, 1954, s. 254 v.d.; W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s.717a.

Kut'lar Zamanında Babilonya'nın Ekonomik Durumu:

Kut idaresinde bulunmakta olan Akkad ve Sumer ülkeleri, genel karnın aksine, ekonomik bakımdan, herhalde, nisbeten iyi bir durumda bulunuyorlardı. Gerçekten adı geçen ülkeler tarım ürünleri olarak bol tahıl, yağ, kereste üretebiliyorlardı. Bunun yanında, bakır v.s. gibi madenler de elde ediyorlardı.⁴¹ Onların, oldukça geç denebilecek bir tarihte, yerleştikleri dağlık Zagros bölgesine göçmelerinden önce söz konusu ürünlerin elde edilmesi için gerekli bilgiye sahip oldukları kabul edilebilir. Onlardan bir grupun Hâbûr, Balîh ve Orta Fırat vâdilerini işgal etmelerinden sonra ekonomik durumlarını, bu konuda hünelerlerini daha da geliştirmiş olsalar gerektir. Ancak, bir kısmını belirli bir zaman işgal ettikleri Akkad ve Sumer memleketlerinde tarım konusunda ve madencilik alanındaki birikimlerini daha da zenginleştirmiş olabilirler.

Kut-ium Sözündeki -ium Elemanı

Eski Akkad'cadaki *-ium* elemanı bir adjektiv olarak farklı kökenden ve yerlerden gelmiş kimseleri birbirinden ayırmak için kullanılır. Landsberger, bu ismi: Kut (bir halkın adı) + *-ium* (Akkad dilinden) gentilizium (nisbe) şeklinde açıklamıştır, (bkz. *Bildiriler*, s. 8) Aynı konu Landsberger tarafından *Belleter*, cilt 3, No. 10' 1939, s.217 deki makalesinde şu şekilde söz konusu edilmiştir: "Eğer biz, buraya nisbeten geç bir zamanda göçmüş olan Sâmi'leri bir yana bırakırsak, o takdirde Orta Fırat ve Dicle boylarına yayılmış olan en az bir halkı daha hesaba katmalıyız: Kutium (Kut+Sâmi bir dile ait *-ium* gentilizium (nisbe)". Bir sıfat elemanı olan *-ium* için bakınız: W. von Soden, *Grundriss der Akkadischen Grammatik*, Roma 1952, § q 38 (s. 70)." Bu ek Eski Asurca yazılı belgelerde de geçer.⁴²

Sumer Kral Listesinde (SKL) Geçen Kut Kökenli Kral Adları ve Bunlardan Bazılarını Açıklama Denemeleri:

No: 1 : WB, kol, VII 28; L₁, G, Su₃₊₄ metinleri

SKL'sini oluşturan ve hemen hemen eksiksiz ele geçen WB metninde (bu konuda bakınız: Jacobsen, *AS* 11, s.69), kol. VII 28'de ve yukarıda sıralanan diğer metinlerle (Su₃₊₄ hariç) bu ilk kralın ismi olmadığı kaydedil-

⁴¹ W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 713b.

⁴² K. Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warsama'ya Gönderdiği Mektup*, Ankara, 1957, s. 20; K. Hecker, *Grammatik der Kultepe-Texte*, 1968, s.88 f (§ 57b).

miştir. Su₃₊₄ nüshasında ise bu ilk kralın adı [*Ia-ar-la-g*]a-an-de olarak verilmiştir. Karşılaştırınız: Jacobsen, *AS* 11, s.117, not 286. Bu konuda Jacobsen, *aynı eser*, s.116, not 285'te şöyle bir ifadede bulunmuştur: "... açık şekilde kopye eden kişinin, buradaki ismin [kopye edilen eski nüshadan kopup kayb olduğu ve yerinde hasıl olan] boş bir yerden silindiğini bildiren bir notu." Bu görüş modern bazı bilginlerce de paylaşılmıştır.⁴³

Bu isimde bulunduğunu kabul ettiğimiz *iarlaŋ*- elemanını ihtiva eden birtakım kral adları (bakınız: aşağıda s. 31, 56) Hallo'yu şöyle bir görüş ileri sürmeye sevk etmiştir (*RLA*, cilt 3, s.711a): "Belki bu isim, bir şahıs adından ziyade bir ünvan idi veya öyle olmuştur; bu ilk isim veya ünvan Su₃₊₄ versiyonunda şu şekilde tamamlanabilir: [x -la-g]an-an-dé". Durumu biz biraz da şöyle ifade edebiliriz: Başlangıçta [*Iarlaŋ*]an-de herhalde, bir kral adı idi, fakat daha sonra, *iarlagan* sözü, Hititlerde *tabarna* örneğinde olduğu gibi, zamanla bir ünvan haline gelmiştir. *Tabarna*'nın, Hitit dinastisini kuran ilk Hitit kralının adı olduğu pek iyi bilinmektedir.⁴⁴ Ancak *iarlagan* sözünün, Hititlerde *tabarna Telipinu* veya *tabarna Hattuşili* örneğindeki gibi bir sıfat ve isimden meydana geldiği biçimde, bir sıfat olarak, bir başka isimle birlikte kullanılmasına rastlanmaz.

Landsberger, *iar* veya *iarla* kelimesinin ilk Kut kralının adını ihtiva ettiğine işaret etmiştir ve bu elemanın Eski Türkçe yazılmış Orhon yazıtlarındaki *largan* adını hatıra getirdiğini de belirtmiştir (*Bildiriler* s. 8). Bu kişinin Kut dinastisinin kurucusu olduğunu da ifade etmiştir.

Iarlagan ünvanının, Kut toplumunun bir kraldan beklediği, takdir ettiği bir eylemi ifade ettiğini farz edebiliriz; *iarlagan* (= *iarlaŋ*⁴⁵-gan) için bkz. s. 31, 56. Şu hususu da vurgulayabiliriz ki, Kut'ça bir fiil kökünden gelen

⁴³ Örneğin, C.J. Gadd, *The Dynasy of Agade and the Gutian Invasion*, s.43: "At the time of the invasion either they [= yâni Kut'lar] had not a king at all, ..., or their king was one whose name was not preserved, ..."; J. Bettéro, *Fischer Weltgeschichte*, cilt 2, s. 96. "In der Horde von Gutium gab es zunächst einen König ohne erhaltenen Namen"; fakat W.W. Hallo'nun *RLA*, cilt 3, s. 711b'de yer alan şu ifadesi dikkatimizi çekmektedir: "The armies of Gutium had no king, it ruled by itself (ni-bi-a) for 5 years".

⁴⁴ H. Otten, *Kulturgeschichte des alten Orients*, 1961, s.339.

⁴⁵ Bu sesi andıran Kut'ça *ġ* konsonu için yukarıda *Sumer Kral Listesinde* no. 3'e (s. 28), no. 8'e (s. 34) bakınız. Eski Türkçede mevcut olan *ġ* vokali için A. von Gabain, *Altürk, Gram*'da § 25, s.52; § 30, s.53; maddelerine bakınız. Aynı konu T. Banguoğlu tarafından *Türkçenin Grameri*, adlı eserinde şu bahislerde ele alınmıştır: *n̄* ve *-in̄*, üzerine biten isimler s. 181 (§ 147, no. 33); *kayn̄* (ağaç), *yaln̄* (çiplak), *kaln̄* (bedel, paha); aynı konson (ses) modern Anadolu Türkçesi lehçelerinde de görülmektedir, bakınız: *aynı eser*, s.182.

isimler, *iarlaṅ-* kökünden ve buna değişik ekler ilâve edilmek suretiyle değişik anlamlar kazanırlar ve böylece çeşitli anlamda isimler meydana getirilir ve bu suretle her defasında bir kralın en çok takdir edilen bir sıfatı dile getirilmiş olur.

Jacobsen, *AS* 11, s. 116 v.d. not 285'te şu noktaya da işaret etmiştir: "Nippur şehrinde yapılan kazılarda ele geçen ve Pennsylvania Üniversitesinin, Üniversite Müzesine gelen materyel arasında, Hilprecht yıllar önce, kral *e-er-ri-du-pi-zi-ir*⁴⁶ (varyanтта: *en-ri-da-pi-zi-ir*)'e ait olan bir yazıt kopyesi⁴⁷ bulmuştur; bunda kral kendisini şöyle tanıtmaktadır: *da-núm sâr gu-ti-im ù ki-ib-ra-tim ar-ba-im* "kudretli kişi, Kutium'un ve cihanın dört bucağının kralı." Kut'ların bu kralı *Erridupizir*, Jacobsen'e göre (*ibid.* not 285) "... gerçekten, bunun (= *Erridupizir*), Kut'ların egemenliğinin temelini atan anonim Kut hükümdarı olması çok olası olan kişidir."

Yazıt ile ilgili olarak tarafımızdan işaret edilen aşağıdaki husus çok uygun bir olgu gibi görünmektedir: yazıtın, her ne kadar bir kopye olduğu vurgulanmışsa da, yazıtın uzun oluşu, Kut dinastisini kuran bu ilk Kut kralı için kullanılan parlak sıfatlar, yazıtın orijinal bir metne dayandığı hususunda bazı kuşkular uyandırabilir.

SKL'sini oluşturan metinlerden *WB*, kol VII 30 v.d. ve herhalde *G*. kol. VII 2 v.d. ve bazen *L*₁ de yalnız *In-gi₄-šūš* adı, Kut krallarının belki tahta geçmeden önceki isimleridir. *SKL*'deki 3. 5. ve 12. Kut krallarının *Su₃₊₄* ve *L*₁ versiyonlarındaki adları, kralların tahta geçmelerinden sonra taşıdıkları isimler olsa gerektir. Biz durumu aşağıda şöylece belirtebiliriz:

No: 3 :	<i>WB</i> , kol. VII 30	<i>In-ki-šūš</i>	
	<i>P</i> ₄	<i>In-ki-[ ]</i>	
	<i>L</i> ₁	<i>In-gi₄-šūš</i>	
	<i>G</i> , kol. VII 2'	[<i>In-ki-šūš</i>];	(Jacobsen, <i>AS</i> 11, s. 12, not 27, bakınız: aşağıda no: 3).
			<i>Su₃₊₄</i> [ ]- <i>ba</i> ⁴⁸⁻⁴⁹

⁴⁶ Jacobsen, *AS* 11, s. 117, not 285. Hallo, *RLA*, cilt 3, s.712a: "apparently an Old Babylonian copy of an Old Akkadian original".

⁴⁷ Jacobsen, *AS* 11, s. 117, not 285.

⁴⁸ Jacobsen, *AS* 11, s. 117, not 285.

⁴⁹ Jacobsen, *AS* 11, s. 118, not 290.

No: 5 : WB, kol. VII 32 *Šul-me-e*
 G, kol. VII 6̄ [*Šul-me-e*]⁵⁰; (Jacobsen, *AS* 11, s.12, not 27)
 L₁ *Ia-ar-la-ga-aš*

No: 12 : WB kol. VII 39 *Ku-ru-um*; L₁ [ ]-bi

Yukarıda da değinildiği gibi⁵¹ bunlardan belki WB. kol. VII 30 v.d.'daki kralın tahta oturmadan önce taşıdığı isimdir, WB metni bu ismi muhafaza etmiştir.

Erridupizir adı da belki tahta geçmeden önce kralın taşıdığı isim olabilir. Ancak yukarıda söylenen nedenlerle (s. 27) onun, Kut dinastisinin birinci kralı olduğu şüphelidir. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki, onun *SKL*'de nereye konacağı de belli değildir.

No: 2. WB, kol. VII 29̄ *Im-t'a¹-a*; G, kol. 3̄ [*Im-ta-a*] (Jacobsen, *AS* 11, s. 12, not. 27); P₄ versiyonunda isim geçmemektedir. İsmi yazılışı için karşılaştırınız: Jacobsen, *AS* 11, s. 118, not 286; J. Bottéro, *Fischer Weltgeschichte*, cilt 1, 1965, s. 96; P. Garelli, *Le Proche-Orient Asiatique* (Nouvelle Clío 2, 1968, s. 81; Hallo, WB, kol. VII 27-29 için şöyle demektedir: "The army of Gutium had no king, it ruled by itself (ní-bi-a) for 5 years"; aynı şekilde D.O. Edzard, *RLA*, cilt 6, s.83a *İmtâ "lies ní-bi-a."

No: 3. Bakınız: yukarıda *Inkišur*'ün adı geçen metinler zikredilmiştir. Bu ismin varyantı: Su₃₊₄'de geçer [ ]-ba olarak yukarıda geçer. Bu isim acaba [x x-d]a²-ba mı? (Jacobsen, *AS* 11, s. 118 not 289, 290). Sekizinci Kut kralının adının WB, kol. VII 35'te *I-ge₄-eš-a-uš* şeklinde yazılışı üzerine Jacobsen (*AS* 11, s.119, not 301) ismin *Iğešōš* biçiminde söylenebildiğini ifade etmiştir.

No: 4 : WB VII 31 *Žár(-NI)-lagab^{la-gab}*⁵¹ veya L₁ *Žár^m-la-ga-ba*. Bahis konusu olan isim için her iki metin de hemen hemen aynı okunuşu vermektedir. Bu isim *Ša-ar-la-ak* ve *Aš-šar-la-ak* ile aynı okunuşta olsa gerektir. *Šarлак*, *Aššarлак* ve *Žarлак-ap(a)* arasındaki fark, herhalde, ismin başında bulunan ve çivi yazısı ile güçlükle ifadesine çalışılabilen bir sesi gerçeğe uygun olarak belirtebilmek gayretinden doğmaktadır. Landsberger, *Bildiriler*, s. 8 ve 13'da bu sesin aslında bir *č* olduğunu fakat çivi yazısı ile akset-

⁵⁰ Jacobsen, *AS* 11, s. 12, not 27.

⁵¹ H.G. Güterbock, *Siegel aus Boğazköy*, cilt II, s. 24 ve not 86. I. J. Gelb, "The double names of Hittite kings" *Rocznik Orientalistyczny*, cilt 17, 1953, s. 146 v.d., 51 v.d. E. Laroche, *Les Hiéroglyphe Hittites* (birinci bölüm, 1960), no. 227, s.125; karşılaştırınız: no. 322 s. 166; diğer araştırmaların bu konudaki görüşleri için bakınız, aynı eser, no. 227, s.125.

tilmesinin bir takım güçlükler arzettiğini ifade etmiştir. O, *şar-* veya *çar-* köklerine ilâve edilen *-lak* son ekinin bir takım denominaller hasil ettiğini söylemekte, *Bildiriler*, s.8, de de aynı zamanda, *-lak* ekinin Kut'ça ile Eski Türkçe arasında bulunduğu anlaşılan bir münâsebetin en kuvvetli delili olduğunu da vurgulamıştır. Ona göre *Şarлак* veya *Çarлак* birçok Türk lehçelerinde bulunan bir kelime olup kanadlı bir yabani kuş veya bir memeli hayvan adıdır (*Bildiriler*, s. 8). A. von Gabain, *Alltürk Gram.* § 52-54'te isimden isim yapan benzer bir ekten bahsetmiştir: § 52 (s. 61)+*lay*, +*läg* (<+*la-γ*): karşılaştırınız: § 53 + *l°γ*, + *l°g* "bir şeyle bezenmiş olmak" (genellikle sıfat); § 54 + *l°γ*, + *l°g* "soyut ve müşahhas isimler ve sıfat yapar."

Ayrıca bakınız: T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* Ankara, 1986, (s. 186, no. 39): *-lek* adları:

§ 152. "*-le-*", isimden fiillerine gelen düşmeli *-ik* eki bu fiillerin bir türlü sıfat fiillerini meydana getirir. Ancak bu iki ekin kaynaşması ile birleşğin farklı bir anlatım kazandığı ve doğrudan doğruya isimden sıfatlar ve adlar yaptığı görülür."

W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuch der Türk Dialekte* (St. Pétersburg, 1899) III s. 1868'de *çarлак* ile ilgili şu bilgiyi vermektedir: kumd. (= Kumander) lehçesinde *çarлак* kelimesi "kokarca" (Alm. der Iltis) anlamındadır, buna karşılık *çarläk* şeklinde söylenişi ile tel. (= Teleut) lehçesinde "martı" (Alm. die Möwe) demektir. Radloff, osm. (= Osmanlı) lehçesinde aynı kelimenin *çaylak* formunda "aladoğan" (Alm. der Habicht) olduğunu kaydetmektedir. T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde s. 186'da (no. 39, § 152) bu kelimenin şu elemanlardan oluştuğunu belirtmiştir: *çay-la-(a)k*.

No: 5 : WB, kol. VII 33 *Şul-me-e*. G, nüshasında da böyle tamamlanmıştır. (Jacobsen, *AS* 11, s. 12): L₁ versiyonunda ise aynı kelime yerinde *Ia-ar-la-ga-aš* adı bulunmaktadır. Bu son ismin, kralın taht adı olduğunu farz edebiliriz. *Şul-me-e* formunu ise tahlil etmek oldukça zordur; *-me-e* ve *-me* için bkz. s. 60.

Yukarıdaki *Iarlagas* adında birinci eleman olarak geçen *iar-lag-*(bkz: yukarıda) veya *iarlaŋ-* için aşağıdaki benzer adlara bakmak gereklidir:

No: 1 : [*Ia-ar-la-g*]a-an-dē

No: 9 : *Ia-ar-la-gab*

No: 11 : *Ia-ar-la<-an-gab>*; L₁ [*Ia-a*]r-[*la*]-*an-gab* (Jacobsen, *AS* 11, s.119 not 301).

No: 19 : *Ia-ar-la-ga-an* (*YOS* I no. 13 : 1-2).

No: 19 : [*Ia*]-*ar-la-ga-an-da*

-*egan*, -*agan* üzerine son bulan ve fiilden yapılmış sıfat formunda Kut'ça şahıs adlarını Landsberger tesbit etmiştir. (*Bildiriler*, s. 8).

Kut'ça da söz konusu eski eki hatırlatan ve Eski Türkçe şahıs adlarına inkâr edilemeyecek surette benzeyenler mevcuttur. (Landsberger, *ibid.* s. 8). Eski Türkçe -*yan* eki için bkz. A. von Gabain, *Altı Türk Gram* s. 71 (§ 113) bu ekin fiilden isim yapma özelliği bulunduğu ve seyrek olarak kullanıldığı bilinmektedir: *bazyan* "basan, bastıran, sıkıştırın" (*bas*- "basmak").

Eski Türkçede fiilden üreme isimlerde -*egen*, -*agan* sıfat eki, "fiilden, -*ge*->-*e*- berkitme fiillerinin eski bir -*gen* sıfat fiilinden, erkenden kopmuş birleşik ek olmalıdır (*tep-ge-gen* > *tep-egen*). Belki elimizde en eski örneği *Kapagan Kagan*'ın adıdır". (T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 229 no. 8, § 196. Krş. D. Sinor, *JRAS* 1954, s. 175-184).

Bu bakımdan, farz edebiliriz ki Kutça kral adı olan *Iarlañ-gan* belki, şu değişikliklerle meydana gelmiş olabilir: *Iarlgan-gan > *Iarl-añ-gan* (= *Iarlañ-gan*). Bu ismin varyantları bize belki şu şekilde intikal etmiştir: *Iarl-ga-ñ-gab* > *Iarlañ-gab* ve **Iarl-ga-ñ-gan-da/e* > *Iarl-añ-gan-da/e*, ve *Iarl-ga-ñ-gas > *Iarl-añ-gas* (= *Iarlañ-gač*), (bkz. s. 29,31).

Bir Kut kralının adı olan aşağıdaki ismin de aynı kaideye bağlı olarak oluşturulduğu düşünülebilir: *Žarl-añ-gan-gab > *Žarl-añ-ga-gab > *Žarl-añ-gab*, yahut **Žarl-añ-ga-ñ-gab-a* > *Žarl-añ-ga-gab-a > *Žarl-añ-gab-a*.

Fakat bu isimlerin şu elamanlardan oluşmuş olması da olasıdır: *Iar-lag-(g)an*, *Iar-lag-anda/e*, *Iar-lag-aš*, *Žar-lag-aþ*, *Žar-lag-aba* (*zar*-kökü için karşılaştırınız. *šar*-, ayrıca bakınız: *č*).

Türkçeye mahsus olan bir hiatus'un kırılması ile -*ab/p* üzerine biten bir partisip formunun da Kutçada mevcut olduğu Landsberger tarafından ifade edilmiştir: (*Bildiriler*, s. 8). Modern Anadolu Türkçesinde böyle formasyonlar artık bulunmuyorsa da, Eski Türkçenin lehçelerinde bu tür kurulumlar bulunmakta olsa gerektir.

Eğer Kutça ile Eski Türkçe arasında bir dil yakınlığı bulunuyor idi ise, Kutçada görülen ve -*ab/p* üzerine biten bir partisip eki eski Türkçede çok daha eski bir zamanda, İ.S. 8. yüzyıldan çok önce ortadan kalkmıştır.

Kutça şahıs adlarının baş tarafındaki *iar-*, yahut *iarlaŋ-*, herhalde, “adâletli emir veren, adâletli karar veren” anlamındadır (krş: s. 29 vd.). Kutça şahıs adı *Iarlagan*’ın Orhon yazıtlarında geçen Eski Türkçe *Yargan*’ı hatırlattığı söz konusu edilmişti (s. 8). Kutça bir kişi adı olan *Tirigan*’ın form bakımından pek mükemmel olduğu ifade edilmelidir ve “yardım eden” (Landsberger *Bildiriler*, s. 8) anlamındadır; bu isim Eski Türkçe Uygur lehçesinde “mükemmel” mânâsındaki *tiriga-* yı hatırlatmaktadır (Landsberger, *Bildiriler* s. 8).

Gene Kutça bir kişi adı olan *Iarlaŋgan*’ın Türkçe olarak “eşit, âdil emir veren kişi olduğu, yukarıda da ifade edildiği gibi, ileri sürülebilir; sayfa 30’da böyle bir ismin bir kral için çok uygun düştüğü kuşkusuzdur.

Bir fiil kökünü içeren yukarıdaki *iarlaŋgan*, aynı fiil kökünü taşıyan aşağıdaki Eski Türkçe köklerle bir yakınlık içinde bulunsa gerektir:

yarliqa, *yarliŋga-* “emir vermek, buyurmak; va’iz, nasihat etmek lütufkar olmak” (A. von Gabain, *Alltürk Gram.* s.383b) *yarliqančisiz*, “merhametsiz”, *yarliqančüci*, *yarliŋqančüci*, *yarlayqančüci*, “merhametli”; *yarliŋ*, “karar, emirnâme, akide” (A. von Gabain *ibid.* s. 383b); aynı kelimeler için ayrıca bkz. A. Caferoğlu, *EUTS*, s. 287.

Aynı konuda T. Banguoğlu’nun, *Türkçenin Grameri*, s. 240 (§ 207)’da *-gen* sıfatları ile ilgili olarak verdiği şu ifadeyi de dikkatten uzak tutmamalıyız: “Eski Türkçe *-gen* hal sıfatfiili eki dilimizde bir yandan damak sesini düşürerek aynı anlamda *-en* sıfatfiillerini veredursun, bir yandan da damak sesini koruyup anlatımca farklılaşarak fiilden berkitme ve *alışkanlık sıfatları* (adjectif habituel) yapar olmuştur”.

Ur III çağı kişi adlarından (Mari’den *Lá-ás-ga-an*) ve Chagar Bazar’dan belgelerin bazıları (*Te-ri-ka-an*) *-gan*, *-kan* eki ile son bulmaktadır, fakat Chagar Bazar’dan pekçok isim *-an* üzerine bitmektedir (s. 50 v.d.). İki ek arasındaki farkın açıklanması şimdilik olanaksızdır.

Kutçada *-gan* ve *-an* eki olan kişi adlarının form bakımından Eski Türkçede (hattâ bugünkü Türkçede) *-gan*, *-kan*, *-gen* ve *-an*, *-en* eki ile biten kişi adlarına benzediği dikkati çeken bir olgudur.

Kutça bir kişi adı olan *Iarlagas*, *iarlaŋ-* görünüşe göre fiil kökü ile *-gas* ekinden oluşmuştur. *-s* ile biten *-gas* ekinin, herhalde, *-č* ile bittiği düşünülebilir; Yukarıda s. 13 de, Kutça *-s* sesinin Eski Türkçede, bir yazım zorunluğu nedeni ile, *-č* ile karşılandığını kaydetmiştik. A. von Gabain, *Alltürk Gram.* § 110 (s.71), da *-yač*, *-güč*, *-qač*, *-kač* ekleri ile bezenmiş

kelimelerin birer fiil kökünden meydana getirilmiş, çok defa bir âlet adı olduğunu kaydetmiş ve bu konuda birtakım isimler toplamıştır. Öte yandan T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*'nde s. 229 (no: 7, § 195); s. 239 (no. 22); s. 242 (no. 26)'da, bir fiilden oluşturulmuş olan ve *-geç* veya *giç* eki ile biten isimler'in, herhalde, iki ek'den: *-ge-* ve *-eç* küçültme ekleri ile meydana geldiğini ve bunların Eski Türkçeden beri aygıt adları, berkitme sıfatları olduğunu belirtmiştir.

No: 6 : WB, kol. VII 33 *E-lu-lu-me-eš*, Kutların 6. kralının adıdır. G varyantı, kol VII 7' de bu şekilde tamamlanmıştır (Jacobsen, *AS* 11, s. 12, not 27), fakat bu sonuncu metinde onun krallık ettiği yıllar yedi olarak verilmiştir. Belki, bilinmeyen bir orijinal nüshadan kopye edilmiştir (krş. Jacobsen, *ibid.* not 296).

Jacobsen, (*AS* 11, s. 52, 114 ve not 266a, Liste II, s. 207'de) *E-lu-lu* (P₃), ^m*I-lu-lu* (WB, S, Su₃₊₄; Jacobsen, *ibid.* s. 52) adlarının *Elulumeš* ile aynı isim olduğunu ifade etmiştir. Bu husus J. Bottéro tarafından da tasdik edilmiştir (*Fischer Weltgeschichte*, cilt 2, s.97). Bir, Eski Akkad çağı mührü üzerindeki *I-lu-lu* (A. Moortgat, *VR* no. 186) da herhalde sözü geçen *Elulu* ile aynı kişidir.

İkinci Türk Tarih Kongresinde (İstanbul, 1937) *E-lu-lu-me-eš* dolayısıyla Kutça ve Eski Türkçe üzerinde Landsberger (*Bildiriler*, s. 9) şu beyanda bulunmuştur: "... Bı'deki *El-ulumiš* kelimesi *memleketi büyütmüş, büyüten* suretinde iyi bir mânâ verir."

Eski Türkçede *il, äl, el* (br.), "ülke, memleket, devlet, kabile" anlamına gelir (A. von Gabain, *Alltürk Gram.* s. 337b). Sanıyoruz ki *el* sözcüğü, *El-ulumeš* Kut kral adında da bulunmaktadır.

Uluγ (=uluğ), Eski Türkçede "büyük, âmir, başbuğ" anlamında bir sıfat ve isimdir. (A. von Gabain, *ibid.* s. 377b; A. Caferoğlu, *EUTS* s. 264).

Aşağıda Eski Türkçede *-miš* ekinin rastlandığı örnekler şunlardır: *-miš*, *-miš*, (*n-* lehçesinde) *-maš*, *-mäs*, (hattâ istisnâî olarak) *-muš*, *-müs* (A. von Gabain, *ibid.* § 145, s. 71).

Zaman bakımından, aktif ve pasif karakteri bakımından belirsiz olan fiilden yapılmış isimler vardır; bunlar çok defa isim predikatlarıdır (A. von Gabain, *ibid.* § 122, s. 73).

T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde (s. 272, no. 52, § 238'de) *-miš* elemanı hakkında şunu yazmaktadır: "Eski ve yaygın geçmiş

sıfat fiilleridir. Eski Türkçeden beri dolaylı geçmiş kipine taban olmuşlar ve sıfat olarak kullanılmışlardır.” “-miş sıfatlarına VIII. yüzyıl Türkçe ve Uygur kağanlarından (s. 272) başlayarak Türk hükümdarlarının ünvanlarında rastlanır:

İl Êtmis̄, İl Tutmuş, Kut Bulmuş Kut Almış gibi”.

Sekizinci yüzyıldan beri Uygur kişi adları içinde ilk eleman olarak *il* ismini alan ve *-miş* ekiyle biten bir fiil alan isimler A. Caferoğlu tarafından *EUTS* s. 26 v.d. da toplanmıştır. Ayrıca orada başka bir isim ve *-miş* üzerine biten bir fiille devam eden kişi adları sıralanmıştır:

<i>İl Almış</i> , s. 91;	<i>Çoba Yıkmiş</i> , s. 64;
<i>İl Aşmiş Tigin</i> , ünvan, s. 91;	<i>Kānc̄ Toymış Tarhan</i> , ünvan, s. 105;
<i>İl Kırmış</i> , s. 91, 93;	<i>Kānc̄ Tuymış</i> , s. 105;
<i>İl İtmis̄ Tigin</i> , ünvan, s. 91;	<i>Kānc̄ Turmiş Tarhan</i> , ünvan, s. 105;
<i>İl Qudatmış</i> , s. 92;	<i>Kin Toymış</i> , s. 111;
<i>İl Yıymış Tāngrim</i> , s. 92;	<i>Kün Bärmis̄</i> , s. 122;
<i>İl Qatmış</i> , s. 93;	<i>Kız Turmiş</i> , s. 179;
<i>İl Tiris̄</i> (ölüm yılı 691, <i>Kül Tigin</i> (681-731) ve <i>Bilgā Xayan</i> ’ın babası; bkz. A. von Gabain, <i>ibid</i> , s. 338b);	<i>Qurtulmuş</i> s. 196;
<i>İl Tutmiş</i> , s.94;	<i>Qutluy Turmiş</i> s. 189;
<i>Barcā Toymış</i> , s. 33;	
<i>Barcā Turmiş</i> , s. 33;	
<i>Bāg Turmiş</i> , s. 38.	

Bir fiil ve *-miş* ekiyle meydana getirilmiş Eski Türkçe pek çok örnek bulunmaktadır; krş. T. Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 272. (no: 52, § 238);

<i>Ayitmiş</i> , s. 26;	<i>Kanturmiş İnal</i> , s. 166;
<i>Bayutmiş</i> , s. 36;	<i>Qarimış</i> , s. 168;
<i>Bulmiş</i> , s. 53;	<i>Qatmiş</i> , s. 171;
<i>Bütürmiş</i> , ünvan, s. 57;	<i>Qaymiş Sāngün</i> , s. 173;
<i>Hudatmiş</i> , s. 83; 185;	<i>Qudatmiş</i> , s. 83; 185;
<i>Qudatmiş Pars</i> , s. 189;	<i>Qurtulmiş</i> , s. 190;
<i>Közemiş</i> , s. 119;	<i>Sançmiş</i> , s. 196;
<i>Ozmiş</i> , s. 145;	<i>Sanmiş</i> , s. 196;
<i>Qanturmiş</i> , s. 166;	<i>Satmiş</i> , s. 198;

Sāmis̄, s. 200;
Tapmis̄, s. 225;
Tinmis̄, s. 237;
Toqtamis̄, s. 244;
Turmis̄, s. 253;

Tüzmis̄, s. 260;
Udmis̄, s. 262;
Yimis̄, s. 294;
Yitmis̄, s. 299.

No: 7 : WB, kol VII 34 *I-ni-ma-ba-ki-eš*. Jacobsen tarafından AS 11, s. 12 not 27 de G varyantı da kol. VII 8' [*I-ni-ma-ba-ki-eš*] olarak tamamlanmıştır. İsmi Eski Türkçe ile ilgisi konusunda Landsberger, *Bildiriler*, s. 9, da şu hususu belirtmiştir: "B 2 deki *Inima-bakaš* kelimesi Türkçe olarak türlü mânâlara müsaittir". Bu arada biz Eski Türkçede *ini*, *iniyi*, *ini "küçük kardeş" anlamında bir sözcük bulunduğuna işaret edelim (A. von Gabain, *ibid.* s. 338b). Ayrıca krş. Eski Türkçe kişi adı *İnik* (A. Caferoğlu, *EUTS* s.93).

Burada *Inima-bakies̄* adı ile ilgili görülebilecek, Eski Türkçede isimden isim yapan küçültme, sevgi ve okşama anlamları veren +*č* edatı (A. von Gabain, *ibid.* s. 58, § 44) veya fiilden isim yapan -*š* (A. von Gabain, *ibid.* s. 75, § 130) ekini bir yana bırakalım. T. Banguoğlu, *a.g.e.*, de, s. 182 (no. 34, § 148) de isimden türeyen isimlerde -*iš* ekinin küçültme, okşama sıfatı, okşama adı olduğuna işaret ettiği gibi fiilden yapılmış -*iš* eki ile küçültme adları, *tarz adları* (nom de manière) oluşturulduğunu bu iki elemanın bir-biri ile karıştırılmamasını öğütlemektedir (s. 261, no. 41, § 226).

No: 8 : WB, kol. VII *In-gi,-eš-a-uš*. Jacobsen, *ibid.* s. 12 not 27'de bu ismi G kol. VII 9'da daki varyantta [*In-gi,-eš-a-uš*] olarak tamamlamıştır, (ayrıca *ibid.* s. 118, not 289'a da bakınız). İsmi no. 3'teki *In-ki-šús* ile aynı olduğu kuşkusuzdur. Jacobsen tarafından ismi İğešoş şeklinde okunabileceğine işaret edilmiştir (*ibid.* s. 119, not 301). İsmi sonundaki -(*u*)*š* için -*es*, -*iš* (yukarıda) eklerine de bakınız.

İsim Eski Türkçede bulunan *idi*, *igā*, *i'ā*, *iā*, *iyā* (A. von Gabain, *ibid.* s. 237a, b) "Bey, sahip, mâlik" ile de karşılaştırılmalıdır. Bu konuda A. Caferoğlu, *EUTS*, s. 90'a da bakınız.

No: 9 : WB, kol. VII 36 *Ia-ar-la-gab*. L, [*Ia-ar-la*]-*gāb*. Bu Kutça isim herhalde şu iki elemandan oluşmuştur. *Iarlaṅ-ab*, (bkz. aşağıda no. 11; *iarlaṅ-* fiil kökü için bkz. s. 56). Kutçada -*ab/p(a)* için bkz. s. 49. Eski Türkçede böyle bir partisip eki hakkında krş. s. 30.

No: 10 : WB, kol. VII 37 *I-ba-te*. L, varyantında ise bu isim yerinde [*I-b*]a-ti şekli görülmektedir (Landsberger, *Bildiriler*, s. 8). Bu ad ile ilgili olarak Landsberger şöyle demiştir: “B 10’da, görünüşe göre, fiil eki olan -ti vardır”. Başka bir deyimle bu Kutça isim bir fiil kökünden, -ti elemanı yardımıyla oluşturulmuştur.

Eski Türkçede, A. von Gabain’e göre (*ibid.* s. 80, § 152), fiilden fiil yapan ve Eski Türkçenin yazıya geçtiği zamanda “artık canlı olmayan, muhtemelen kuvvetlendirme bildiren” bir -d- ekinin varlığı bilinmektedir.

T. Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 225 (no. 2 § 191)’te, geçmiş kipinin 3. kişi eki olan -di (=>-it-i) den söz etmektedir. O, aynı zamanda, s. 273 (no. 54 § 253)’te fiilden üreme -ti adlarını da zikretmektedir.

No: 11 : WB, kol. VII 38 *la-ar-la* <-an-gab>. Aynı ad L, de şu şekilde korunmuştur: [*la-a*]r-la¹-an-gab (bkz. Jacobsen. *ibid.* s. 119, not 301). Bu adın Kutça bir fiil kökü olan *iarlaŋ* ve -ap partisip ekinden oluşmuş olduğunu söyleyebiliriz.

No: 12: WB, kol. VII 39 *Ku-ru-um*. Bu ad yerinde L, varyantında [ ]-bi adı geçmektedir. WB, kol. VII 39 daki isim şeklinin Akkatça olduğu kabul edilmiştir. Fakat bir kralın listede, onun vücut kusurunu ifade eden bir isimle *Kurrûm* “küçük, kısa” (Stamm, *Die Akkadische Namengebung*, s. 267) olarak anılacağından şüphe ederiz. İsim herhalde Kutça olup -(i)um gentilizium (Nisbe) üzerine bitmektedir. Benzeri Kutça isimler *SKL*’de : *Laa/erabum*, [*Si*]u¹(m) dur. L, varyantında görülen ve -bi ile biten ad herhalde bir taht adının sonu olsa gerektir.

No: 13 : WB, kol VII. 40 [x (x)]-ne-di-in. Jacobsen tarafından (*AS* 11, s. 118, not 303-304’te) isim [*Ha*]-bi¹-ki?(metin:di)-in, “gerçek (oğul) ölmüştür” (Stamm, *Die Akkadische Namengebung*, s. 296-297) olarak Akkadça kabul edilmiş ve bu görüş genel bir kabul görmüştür. İsim Landsberger tarafından *Bildiriler*, s. 13 de [x (x)]-ne-di-in şeklinde okunmuş ve o, bu münâsebetle “çivi yazısında i vokali ifade edilemediğinden bu hecede, [yani -ne- işaretindeki] e ile yazılmış gibi görünüyor” demiştir. Ayrıca Landsberger’in Kutçada çivi yazısında e ile i’nin her vakit ayrılmadığına işaret etmiştir (*Bildiriler*, s. 13 not). Bu ismin Kutça olduğu ve sondaki -in (= -en₆) hecesinin, -an’ın bir varyantı olduğu söylenebilir.

No: 14 : WB, kol. VII 41 [*La-e*]-ra-bu-um. Jacobsen (*AS* 11, s. 118, not 305) şu hususa işaret etmiştir: H. Winkler, *ZA*, cilt 4 (1889), s.

406a'da *B.M.* 90852'deki Eski Akkad çağından kalmış güzr başı yazıtını (foto: L. W. King, *History of Sumer and Akkad*, s. 206) yayınlamıştır. Bu yazıtta geçen ismin *La-ē-ra-a¹b* şeklinde yazılmış olduğu görülmektedir. Diyala Irmağı bölgesinde bulunan bir yazıt'ta da *La-ē-ra-ab* ismi tesbit edilmiştir; Gelb, *MAD* cilt 1,5 ve 163; Eski Akkad isimleri arasında *La-á-ra-ab* bulunmuştur; Gelb, *Old Akkadian Inscriptions*, no. 28. idem, *Glossary of Old Akkadian* (*MAD*, cilt 3, s. 156) (W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 711b).

Bir *-ap* eki ile sona eren *Laa/era¹p* ismi kuşkusuz Kutça'dır ve WB, kol. VII 41'deki [*Lae*]rabum isminin Akkadça bir gentilizium ile son bulduğunu söylemek mümkündür; *-ap* ekiyle sona eren ve olasılıkla bir partisip eki olan bu eleman, Eski Türkçede İ.Ö.ki yıllarda kaybolmuş olmalıdır (s. 30).

No: 15, 16 : WB, kol. VII 42, 43 *I-ra-ru-um* ve *Ib-ra-nu-um*. Bu adlar Akkadçadırlar; fakat bunlar hakkında başka bir örneğe şimdiye kadar rastlanmadığını da kaydedelim. Bu adların Akkadça bir aidiyet eki (gentilizium) olan *-(i)um* ile bittiğine işaret edelim. *SKL*'de bu ekle biten fakat Kutça olan kişi adları da bulunmaktadır: *Ku-ru-um*, [*La-ē*]-ra-bu-um, *Si-ú-um* (no. 12, no. 14, no. 20).

No: 17, 18 : *Ha-ab-lu-um* ve *Puzur-^dEŠ*(= ^d*Sin*). Akkadça olan bu isimler için bakınız: Stamm, *anılan eser*, s. 282 ve 297; 56, 84 ve 276.

No: 19: WB, kol. VII 46 [*Ia*]-ar-la-ga-an-da. Bu kişi adı kesin olarak Kutçadır; bir fiil kökü olan *iarla¹g-*, ve şu eklerden meydana gelmiştir: *(-g)an-da* (s. 55); ayrıca ilk Kut kralı olan [*Ia-ar-la-g*]a-an-dé (s. 29, 42, 55) nin adıyla karşılaştırınız.

Landsberger, *Bildiriler*, s. 9 da bu adı şöyle değerlendirmiştir: "B 6'daki ad A l'dekinin [yani *Iarlagan*'ın] genişlemiş şekli olup *-da* ekini ihtiva etmektedir, ki bu ek *mensubiyet* mânâsını verse gerek". Adın *-gan* eki ile (s. 29 v.d.) ilişkili olduğu kuşkusuzdur, karşılaştırınız; Eski Türkçe *anda*, *anta*, dort(orada) *etc.* (A.von Gabain, *ibid*, s. 319b). Ur III çağına düşen *Iâ-ar-la-ga-an* (*YOS* I 13) adı ile karşılanmalıdır (Hallo, *RLA*, cilt 3, s.711b).

Eski Türkçede bulunan *iarla¹g-* fiil kökü için (bkz: von Gabain, *ibid* § 113,) ayrıca yukarıdaki *-yan* ekine bakınız.

No: 20 : WB, kol. VII 48 [*Si*]-[*u₄*]; bu adı Jacobsen (*AS* 11, s. 120'de) Kut kişi adı olarak şu örneğe göre tamamlamıştır: *Si-ú-um*, Scheil, *CR*

1911, s. 318-337; Poebel, *PBS* IV s. 134 v.d. Diyala çevresinden ve Gazur ülkesinden kişi adı olarak tesbit edilen isimler şu şekilde yazılmıştır: *Si-a-um*, *Si-um-mi* (Th. j. Meek, *HTT* 10 s. XXXVI; Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 712b). Eski Akkad çağından *Si-a-um*'un bu güne kalmış bir kişi adı olduğu bilinmektedir ki bunun da Kutça olduğu açıktır: *YOS* 9, 8 (krş. Hallo, *RLA* cilt 3, s. 712b). *Si-um-me* yazılışı ile intikal etmiş bir ad da Kutça olmalıdır: Th. Jacobsen, *CTC* 4 VI 17. Bu adın, *Sium*'ün varyantı olduğu kabul edilebilir; *-me* eki için (bakınız bu metinde s. 14 ve 60; ayrıca Landsberger *Belleten*, no. 10, 1939, s. 235). Bu kişi adlarında tesbit edilen *-(i)um* ekinin Akkadça bir gentilizium olduğu ve *SKL* de bazı isimlerde bulunduğunu yukarıda söylemiştik.

No: 21 : WB, kol. VII 49 [*Ti-ri-g*]a<-an> ; L₁.

Bu kral adına şu yazılışlarla da rastlıyoruz: *Ti-ri-ga-a-an*, F. Thureau-Dangin, *RA*, cilt 9, 1912, s. 111 v.d.; *Ti-ri-qa-an*, dinî bir metinde : F. Thureau-Dangin, *Tablette d'Uruk*, no. 3; Eski Babil çağında: *Te-ri-ka-an* (Gadd, *Iraq*, cilt 7, s. 42).

Bu isme çok benzeyen yer adları şunlardır: Kut'ların Sumer ve Akkad ülkelerine girmeden önce Orta Fırat bölgesinde yerleştikleri bir şehir (Landsberger, *Belleten*, cilt 3, no. 10, 1939, s. 235); Gutium ülkesindeki *Terqan* (*RLA*, cilt 3, s. 719b); Gutium'a bakan *Terqan* (Hallo, *RLA*, 3, s.719b); dağlara bakan *Terqan* (A. Goetze, *JCS*, cilt 18, s. 118; Hallo, *JCS*, cilt 19, s. 57).

Tirigan adının Eski Türkçe ile ilgisi hakkında s. 24 v.d.ne bakınız. Fiil kökü *tir-* Eski Türkçede "toplamak, derlemek" (modern Anadolu Türkçesinde *derle-*) anlamındadır (A. von Gabain, *a.g.e.*, s. 371b; A. Caferoğlu, *EUTS*, s. 240).

T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 229, (no. 8, § 196)'da bildirdiği gibi, fiilden üreme isimlerin fiile eklenen *-egen* sıfatı ile oluşturulduğunu yazmaktadır. T. Banguoğlu bu eserde şu hususu da vurgulamıştır. "Bu ek [*-egen*] fiilden *-ge->-e-berkitme fiillerinin (tıkamak dolamak)* eski bir *-gen* sıfatfiilinden erkenden kopmuş bir birleşik ek olmalıdır (*tep-ge-gen>tep-egen*). Belki elimizdeki en eski örneği *Kapagan Kagan*'ın adıdır. Aslında bunlar fiilden *berkitme sıfatları* (adjectif intensif) anlamını korumuşlardır." Buna göre *Tirigan* kişi adı **Tir-ga-gan>*Tir-a-gan>Tir-ı(vokal armoni nedeniyle)-gan* olsa gerektir. *-egen*, *-egan* eki için s. 8, 30, ye bakınız. Bu adın anlamı, her halde, "derleyen, bir araya getiren, ülkeyi yeniden canlandıran ki-

şi"dir. Adın bu anlamından anlaşılacağı üzere, *Tirigan* daha hükümdarlığa başladığı günden itibaren ülke güç zamanlar yaşamıştır. İsim ona bu güçlükleri atlatması için bir dilek olarak takılmıştır. Böyle bir ad kral için pek uygun bir isim, bir temennidir.

Hükümdarın adının Eski Türkçe ile ilgisi bakımından *tirig* (modern Anadolu Türkçesinde: *dirin*), "canlı", ile karşılaştırılmadır (A. von Gabain, *ibid.*, s. 371b); *tiril-* (modern Anadolu Türkçesinde *diril-*), "canlandırmak, yeniden hayata döndürmek" anlamındadır (A. von Gabain, *ibid.* s. 371b; A. Caferoğlu, *EUTS*, s. 342).

KUT DİLİNDE KİŞİ, TANRI, YER ADLARI ve CİNS İSİMLERİ (APPELLATİFLER)

A — Kişi Adları.

Bu bahis altında Eski Akkad zamanından (İ.Ö. 2340 — 2159) başlayarak, Kut'lardan (2223 — 2116) kalan az sayıda belgede ve onlarla çağdaş olanlarda, Eski Babil (1894 — 1600) çağının geç zamanlarına kadar her devirden yazılı kaynaklarda geçen kişi adları toplanmıştır. Bütün bu adlar, Kut'ların yaşadığı bölgelerden: Yukarı Dicle, Diyala, Tell Asmar, Khafadje, Mari ve Chagar Bazar ve bazı Akkad ve Sumer memleketlerinde çıkan belgelerden bir araya getirilmiştir. Bu listede *Sumer Kral Listesinde* (*SKL*) adları geçen krallar da anılmıştır. Adların tarihlemesine bu yazıda özen gösterilmiştir. Okuyucu bunların ne kadar eski devirlerden kaldığı konusunda açık bir düşünceye sahip olabilecektir.

Bu liste ve bu yazıda yer alan diğerleri, eksiksiz oldukları iddiasında değildir. Gerek kişi adlarında geçenlerin ve öteki listelerde anılan adların ve kelimelerin sayısı, bazı kaynakların tarafımızdan görülememesi, ve yeni ortaya çıkabilecek olanlar nedeniyle artabilir. Listelerimiz bazı adların gereksiz yere buraya alınmaları nedeniyle azalabilir de.

Chagar Bazar kazı yerinde bulunmuş ve *Iraq* dergisinde Gadd tarafından cilt 7, s. 28 ve devamında zikredilmiş adlar A listesine alınmışlardır. Bunların Kut'ça oldukları ifade edilmiştir (bakınız: not 38). A listesinde ve diğerlerinde adların geçtiği kaynaklar gereğince işaret edilmiştir.

Diğer listelerde şu konulardaki isimler yer almıştır:

B — Kut'ça Tanrı Adları (burada sadece ele geçen bir tanrı adı zikredilmiştir).

C — Kut Dilindeki Yer Adları.

D — Kut'ça Cins Adları.

E — Listesinde, önceki listelerde geçen adları oluşturan isim, fiil gibi kelimeler ve ekler, bu kez ayrıca yer gösterilmesine gerek kalmadan, bunlara eklenen eklerle birleşen kökler, alfabetik olarak sıralanmıştır. Okuyucu, ismi, onunla birleşen elemanlarla bir arada bulacaktır.

Bu köklerden, yani isimlerden bazıları Türkçe gibi görünmeyebilir. Bu durumda söz konusu ismin, Landsberger'in de belirttiği gibi (bakınız: *Bildiriler*, s. 9), bugüne binlerle yıl sonra intikal ettiğini gözden uzak tutmamalıyız. Ayrıca çeşitli Eski Sumer, Akkad ve Babil telâffuzlarının bu nakletmede Kutçaya ne derece sadık kalabildikleri düşünülmelidir. Öte taraftan, çivi yazısının Kut dilini (dolayısıyla bu çok Eski Türkçeyi) ifadede yetersiz kaldığına evvelce değinilmişti (bakınız: s. 28,29). Kaldı ki birkaç bin yılda Kutça olan ve dolayısıyla bu çok Eski Türkçede bazı kelimeler terkedilmiş olabilir.

Nasıl olursa olsun, bu sonuncu liste yardımı ile araştırmacıya bir kolaylık sağlanmış olmaktadır.

A — Kişi Adları :

- A-ak-ka-an* : *Chagar Bazar*'da yapılan kazıda bulunan bir tablette görülmüştür. Eski Babil çağına tarihlenmiştir : *Iraq*, cilt 7, s. 35.
- Ak-ka-an* : *Chagar Bazar*'da yürütülen kazılarda bulunmuştur. Eski Babil çağı içine tarihlenmiştir. *Iraq*, cilt 7, s. 35.
- An-na-an* : *Chagar Bazar* kazısında ortaya çıkmıştır. Eski Babil çağı içine tarihlenmiştir. Gadd tarafından, Thureau-Dangin'in *RA*, cilt 35, 1938. s. 106'da ve *Iraq*, cilt 7, s. 36'da tanıtılmıştır.
- A-ni-iš* : Kut dilinden mi? Gelb, *MAD*, cilt 1, s. 180. Eski Akkad çağında yazılmıştır.
- A-ni-iš*(AB)-*ka-an* : *Chagar Bazar* kazısında bulunan tablette geçmektedir; Eski Babil çağı içine tarihlenmiştir. Gadd tarafından, Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, 1938, s. 106'da ve *Iraq*, cilt 7, s. 36'da yayınlanmıştır. Fakat karşılaştırınız, Landsberger, *JCS*, cilt 8, 1954, s. 124b.

- As-ma-ti-en* : *Lá-ás-ga-an*'ın babası; Mari kazılarında bulunan bir tablette okunmuştur. Ur III çağı içine tarihlenmiştir. Bakınız: Finkelstein, *JCS*, cilt 20, s. 107⁴⁸. Krş. Thu-reau-Dangin, *RA*, cilt 34, 1937, s. 175 v.d.; aynı yazı, *RA*, cilt 35, s.106.
- As-sar-la-ag* : *RTC* 118; İstanbul, Eski Şark Müzesi, Adab tabletleri 405; yayınlanmamıştır. Bu bilgi, W.W. Hallo tarafından *RLA*, cilt 3, s. 709b'de verilmiştir.
- A-su-ub-la-an* : *Chagar Bazar*'da yürütülen kazıda bir tablette görülmüştür. Eski Babil çağına tarihlenmiştir. *Iraq*, cilt 7, s. 36.
- At-te-na-an* : *Chagar Bazar*'da bulunmuştur. Eski Babil çağı içinde, Eski Babilce olarak yazılmıştır. *Iraq*, cilt 7, s. 36.
- Bi-ga-an* : *MCL* 1518, Sippar veya Kiş şehirlerinden birinde yazılmış olmalıdır. Yayınlanmamış olup, Eski Babil çağının geç safhasında kaleme alınmıştır. Kesin tarihi eksiktir (bakınız: W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 716b); Finkelstein, *JCS*, cilt 20, 1966, s. 107.
- Bi-ma-an* : *Chagar Bazar* kazısından çıkmıştır. Eski Babil lehçesindedir. *Iraq*, cilt 7, s. 37.
- Bi-in-ga-nu* : Kut diline mi ait? *Chagar Bazar* kazısından çıkmıştır. Eski Babil lehçesiyle yazılmıştır. *Iraq*, cilt 7, s. 37.
- Da-ba-an* : *Tell Asmar*'dan. Gelb, *MAD* cilt 1, s. 187. Eski Akkad çağında yazılmıştır.
- E-lu-lu* : Herhalde, Kut krallarından birinin, belki altıncı kralın adı. ^(m)*I-lu-lu* yazılışı ile de geçen kral adının bir varyantıdır; Sumer kral listesinden altıncı Kut kralı olarak anılan *E-lu-lu-me-es* ile aynı kişi olmalıdır. P₃ (Jacobsen, *AS* 11, s. 52)'de zikredilmiştir. Bu metin İ.Ö. 2000 yılları başında yazılmıştır. Varyantları için bakınız: *I-lu-lu*. Bu kral herhalde, İ.Ö. 22. yüzyıl başlarında yaşamıştır.
- E-lu-lu-me-es* : *Sumer Kral Listesinde* altıncı Kut kralı olarak geçmektedir, bakınız yukarıda s. 32 v.d. no. 6. *Sumer Kral Listesinde* İ.Ö. 2000 yılları başlarına tarihlenmiştir. Bu kral yaklaşık olarak 22. yüzyıl başlarında yaşamıştır.
- En-ri-da-pi-zi-ir* : Bir Kut kralı olduğu ifade edilmiş olan *Er-ri-du-pi-zi-ir* adının bir varyantıdır, aşağıda bu isme bakınız.

- Er-er-ri-du-pi-zi-ir* : *Sumer Kral Listesinin* korunmuş olan WB nüshasında ismi geçmemektedir. Bunun yerine metinde geçen ifade şöyledir: “Guti grubunun içinde adsız bir kral” (bakınız: Weissbach, *RLA*, cilt 2, s. 471a; Jacobsen, *AS* 11, s.117 not 285); Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 712’de, bu kralın adını zikreden Nippur metni hakkında şöyle beyanda bulunulmuştur: “herhalde Eski Akkad’ca olan bir orijinal metnin Eski Babil devrinde yapılmış bir kopyesi.” Kralın adı münasebetiyle J. Bottéro, *Fischer Weltgeschichte*, cilt 2, s. 96’da şu ifadeyi kullanmıştır: “Bu kralın adı Erridupizir veya Erridu-wazir şeklinde idi”. Bundan başka yukarıda s. 28’e bakınız.
- Ga-ga-ni* : Kut’ça mı? *ITT*, cilt II, 2, s. 35. no. 4640 (Gelb, “New light on Hurrians and Subarians”, *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi della Vida*, (vol. 1, s. 383, satır 2). Metin Eski Akkad devrinde yazılmıştır.
- Ha-a-na-an* : *Chagar Bazar* kazısında bir tablette geçmektedir. Belge Eski Babil lehçesinde yazılmıştır. Bakınız: Gadd tarafından Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, s. 106 ve *Iraq*, cilt 7, s. 37’de yayınlanmıştır.
- Ha-ab-da-da-an* : *Chagar Bazar*’da Eski Babil devri içine tarihlenen bir tablette görülmüştür; *Iraq*, cilt 7, s. 37.
- Ha-at-na-an* : (acaba Batı Samice *Ha-at-na-DINGIR* mi?) *Chagar Bazar* kazısında Eski Babil devri içine düşen bir tablette geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 37.
- Hu-ḥa-an* : *Chagar Bazar*’da, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette bulunmuştur; *Iraq*, cilt 7, s. 38.
- Hu-lu-uk-ka-an* : *Chagar Bazar*’da yürütülen kazıda ortaya çıkarılmış, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 38.
- Hu-lu-uk-ka-ni* : *Chagar Bazar* kazısında bulunmuş olan bir tablette, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir metinde geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 38.
- Hu-lu-pa* : *Chagar Bazar* kazısında bulunan ve Eski Babil devri içine tarihlenen bir metinde geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 38.
- Ia-u-da-an* : *Chagar Bazar*’da kazıda bulunan ve Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette okunmuştur; *Iraq*, cilt 7, s. 38.

- I-ia-an* : *Chagar Bazar*'da kazıda bulunmuş bir tablette görülmüştür. Eski Babil devrine tarihlenmiştir. Gadd tarafından Thureau Danguin, *RA*, 35, s.106 ve *Iraq*, cilt 7, s. 38'de yayınlanmıştır.
- I-ba-te* : *Sumer Kral Listesinde* geçmektedir. Bakınız: yukarıda no. 10, s. 38. İ.Ö. 2000 civarında yazılmıştır.
- [*I-b*]a-ti : Yukarıki *I-ba-te* kişi adının varyantıdır. Tarihi için *I-ba-te*'ye bakınız. Bu konuda ayrıca *Sumer Kral Listesinde* no. 10(s. 35)'a da bakınız.
- ¹*I-gi-ma-an* : Eski Babil çağına tarihlenen, *Chagar Bazar*'da yapılan kazıda bulunmuştur. Gadd tarafında *RA*, cilt 35, s. 106'da tanıtılmış ve *Iraq*, cilt 7, s. 38'de yayınlanmıştır.
- Ia-ar-la-gab* : Kut dinastisinin dokuzuncu kralı. İ.Ö. 21. yüzyılın ilk yarısının sonlarına tarihlenmektedir. Bakınız: *Sumer Kral Listesi*, no.9 (s. 34).
- Ia-ar-la <-an-gab>* : *Sumer Kral Listesinde* 11. Kut kralı. İ.Ö. 21. yüzyılın ilk yarısı sonlarında hüküm sürmüş olmalıdır. İsim için bakınız yukarıda no. 11 (s. 35)
- [*Ia-a*]r-¹*la*-an-gab : Yukarıdaki *Iarla <ngab>* ismine bakınız.
- Iâ-ar-la-ga-an* : Bu şahıs (kral?) hakkında yukarıda no. 19 ile ilgili verilen bilgiye bakınız (s. 35). Ur III çağının başlarında yaşamış olsa gerektir.
- [*Ia*]-ar-la-ga-an-da : *Sumer Kral Listesinde* 19. sırayı almaktadır. İ.Ö. 21. yüzyılın son çeyreğinde Kut kralı olarak hüküm sürmüştür. Yukarıda (s. 35) no. 19'a bakınız.
- [*Ia-ar-la-g*]a-an-dé : *Sumer Kral Listesinde* ilk Kut kralı olsa gerektir. Buna göre İ.Ö. 23. yüzyılın son çeyreğinde hüküm sürmüş olmalıdır. Bu yazılı kaynaklardaki geniş bilgi için yukarıda no. 1'e bakınız.
- Ia-ar-la-ga-aš* : *Sumer Kral Listesinde* Kut kralı *Šul-me-e* yerine geçen bir varyanttır. İ.Ö. 22. yüzyılın sonlarında hüküm sürmüş olsa gerektir. Yukarıda (s. 35), no. 19'a bakınız.
- ¹*Ik-ki-za-an* : *Chagar Bazar* kazısında bulunan ve Eski Babil çağına tarihlenen bir tablette geçmektedir. Gadd tarafından Thureau-Danguin, *RA*, cilt 35, s. 106'da ve *Iraq*, cilt 7, s. 38'de yayınlanmıştır.
- I-li-iš* : Bakınız, Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 713a'da şu ifade kullanılmıştır: "Lagaš'ta Gutium'dan gelen İliš (RTC 92)

ile ilgili bir bilgi vardır.” Metin geç Sargonik devre tarihlenmiştir.

- ^a*I-lu-lu* : Belki *E-lu-lu*'nun varyantıdır. Altıncı Kut kralı *E-lu-lu-me-eš* ile aynı kişi olmalıdır. Herhalde İ.Ö. 22. yüzyılın başında hüküm sürmüştür. Bu isim ile ilgili kaynaklar hakkında geniş bilgi için yukarıda no. 6'ya (s. 32 v.d.) bakınız.
- Im-[t]a-a* : *Sumer Kral Listesinde* ikinci kral olarak anılmıştır. İ.Ö. 23. yüzyılın son çeyreğine düşmektedir. Etraflı bilgi: no 2 (s. 28).
- I-ra-ru-um* : Akkad'ça, *Sumer Kral Listesinde* 15. sırada olan bir Kut kralıdır. İ.Ö. 21. yüzyılın ikinci yarısı ortalarında yer almıştır. Yukarıda no. 15 (s. 36)'e bakınız.
- ¹*Ka-a-ia-an* : Akkad'ça? Kutça? *Chagar Bazar*'da bulunan Eski Babil lehçesiyle yazılmış bir tablette okunmuştur; *Iraq*, cilt 7, s. 39.
- ¹*Ka-an-za-an* : *Chagar Bazar* kazısından çıkmıştır. Eski Babil lehçesinde yazılmıştır; *Iraq*, cilt 7, s. 39.
- Ka-zi-iz-za-an* : *Chagar Bazar* kazısında bulunmuş olup Eski Babil çağı içine düşmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 39.
- ¹*Ki-im-ma-an* : *Chagar Bazar* kazısında ortaya çıkan ve Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette geçmektedir. *Iraq*, cilt 7, s. 39.
- ¹*Ki-ir-pa* : *Chagar Bazar* kazısından çıkan ve Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 39; krş. s. 52.
- Ku-ru-um* : *Sumer Kral Listesinde* 12. sırada yer almakta olan ve herhalde adı Kutça olan bir kraldır. İ.Ö. 21. yüzyıl ortalarında hüküm sürmüştür. Geniş bilgi için yukarıda no. 12 (s. 35 v.d.) ye bakınız.
- ¹*Ku-te* : *Chagar Bazar* kazısında bulunmuş bir tablette geçer. Eski Babil lehçesinde yazılmıştır; *Iraq*, cilt 7, s. 39.
- Ku-te-in* : *Chagar Bazar* kazısında bulunan bir tablette okunmuştur. Eski Babil devri içine tarihlenmiştir; *Iraq*, cilt 7, s. 39; ayrıca yukarıda s. 35 de verilen bilgiye bakınız.
- La-an-da-an* : *Chagar Bazar* kazısında bulunan, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 39
- La-á-ra-ab* : *Sumer Kral Listesinde* 14. sırada yer almakta olan [*La-e]-ra-bu-um*'ün bir varyantıdır. İ.Ö. 21. yüzyılın ikinci

- yarısında hüküm sürmüştür. Geniş bilgi ve yazılı kaynaklar için yukarıda no. 14'e (s. 36) bakınız.
- La-é-ra-ab* : [*La-é*]-*ra-bu-um* Kut kral adının ve *La-á-ra-ab*'in bir varyantıdır. Geniş bilgi ve yazılı kaynaklar için yukarıda *Sumer Kral Listesi*, no. 14'e (s. 36) bakınız.
- [*La-é*]-*ra-bu-um* : *Sumer Kral Listesi*nde 14. sırada yer alan bir Kut kralıdır. Yaşadığı çağ, yazılı kaynaklar için geniş bilgi yukarıda no. 14'te (s. 36) verilmiştir.
- Lá-ás-ga-an* : *As-ma-ti-en*'in oğlu *Mari* şehrinde *Ur III* çağında bir memurdur. Thureau-Dangin, *RA*, cilt 34, 1937. s. 175; Landsberger *apud* Thureau-Dangin *RA*, cilt 35, s. 106 yukarıda s. 23. Şimdi Landsberger, *JCS*, cilt 8, 1954, s. 124b'de değişik bir kanıdadır; ayrıca bakınız: Finkelstein, *JCS*, cilt 20, 1966, s.107, not 48; Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 716b.
- Ma?-ki-en* : *Chagar Bazar* kazısında, Eski Babil çağı içine tarihlenen bir tablette geçmektedir. Kutçada *-en* eki için s. 35, 53 v.d.'da verilen bilgiye de bakınız. *Iraq*, cilt 7, s. 40.
- Me-ek-ka-an* : *Chagar Bazar* kazısında bulunan, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette geçer; bakınız; Gadd, *Iraq*, cilt 4, 1937, s.178 v.d.; *Iraq*, cilt 7, s. 40.
- ¹*Na-ag-ga-an-na* : Kut'ça mı? *Chagar Bazar*'da kazıda, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette bulunmuştur; *Iraq*, cilt 7, s. 40.
- Nu-bi-an* : Kut'ça mı? *Chagar Bazar* kazısında, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette bulunmuştur; *Iraq*, cilt 7, s. 40.
- ¹*Pa-na-am-me* : Kut'ça mı? *Chagar Bazar* kazısında, Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette bulunmuştur; *Iraq*, cilt 7, s. 40. Kut'ça *-me* eki için bakınız: s. 29, 60.
- Ri-ḥa-an* : *Chagar Bazar*'da kazıda bulunan ve Eski Babil çağı içine tarihlenen bir tablette geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 40.
- Sar-a-ti-gu-bi-si-in* : Kut'ça mı? Thureau-Dangin, *RA*, cilt 9, 1912, s. 73. Jacobsen'in *AS* 11, s. 120, not 308'deki ifadesi ile karşılaştırınız. Bakınız: Gelb, *MAD*, cilt 5, s. XVI v.d.; Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 712 v.d. Kut'ça *-en* eki için bakınız: yukarıda s. 53 v.d.

- Sar-ru-al-si-in* : Kut'ça mı? Gelb, *MAD*, cilt 1, s. 218. Eski Akkad çağ-
ğı içine tarihlenmiştir.
- Sar-ru-uš* : Kut'ça mı? *Tell Asmar*'da bulunmuştur: Gelb, *MAD*,
cilt 1, s. 218. Eski Akkad çağ-ğı içine tarihlenmiştir.
- Si-a-um* : *Tell Asmar*'da bulunmuştur: Gelb, *MAD*, cilt 1, s.
218. *Sumer Kral Listesinde* 20. Kut kralı olan [Si]^ru₄¹
adının bir varyantı olsa gerek (s. 36, 37 v.d.).
- Si-da-pá* : Kut'ça mı? *Tell Asmar*'da bulunmuştur: Gelb, *MAD*,
cilt 1, s. 218. Eski Akkad çağına tarihlenmiştir. Kut-
ça'da *-pa* eki için bakınız: s. 30, 52.
- Si-it-pá* : Kut'ça mı? *Tell Asmar*'da bulunmuştur. Gelb, *MAD*,
cilt 1, s. 219; Eski Akkad çağına tarihlenmiştir. *-pa*
eki için bkz. s. 30, 36, 52 ya bakınız. Ayrıca yukarıda
Sidapa ile karşılaştırınız.
- [Si]^ru₄¹ : *Sumer Kral Listesinde* no. 20'de geçen Kut kralı 21.
yüzyıl sonunda hüküm sürmüştür. Metin ve benzeri
isimler hakkında s. 36'a bakınız.
- Si-ú-um* : Scheil, *CR*, 1911, s. 318-337. İsim hakkında *Sumer*
Kral Listesinde geçen no. 20 (s. 36 v.d.)'deki isme ve
bu konuda benzeri isimlere bakınız.
- Si-um-me* : *Tell Asmar*'da bulunmuştur; *CTC VI* 16; Gelb, *MAD*,
cilt 1, s. 218. Eski Akkad devrinde yukarıdaki, *Sium*
ve [si]^ru₄¹ kişi adları ile karşılaştırınız.
- Si-um-mi* : Meek, *HTT* 10, s. XXXVI ile karşılaştırınız. Ayrıca,
Gelb, *MAD*, cilt 3, s. 42, 247; Hallo, *RLA*, cilt 3, s.
712b. *Sumer Kral Listesinde* no. 20'deki kral [Si]^ru₄¹ ve
yukarıda *Sium* ve *Siumme* ile karşılaştırınız.
- Ša-an-me* : Kutça mı? Gelb, "New light on Hurrians and Subari-
ans", *Studi Orientalistici in Onore di Giorgia Levi della*
Vida, vol, I, s. 383, satır 4. Metin Eski Akkad çağında
yazılmıştır; *-e-me*, s. 29.
- Ša-ar-la-ag* : *Sumer Kral Listesindeki* 4. kral olsa gerek (s. 19, 28
v.d.). Varyantı herhalde *Aš-šar-la-ag*. Bu kral, yani
Šarlag adlı Kut kralı İ.Ö. 23. yüzyılın son çeyreği
içinde hüküm sürmüş olsa gerektir.
- Še-ħa-am* : Kut'ça mı? *Chagar Bazar* kazısında, eski Babil lehçe-
sinde yazılmış bir metinde geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s.
41.

- Še-e-nam* : Kut'ça mı? *Chagar Bazar* kazısında bulunan Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette okunmuştur; *Iraq*, cilt 7, s. 41.
- Ši-na-me* : Kut'ça mı? Gelb, "New light on Hurrians and Subarians", *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi della Vida*, vol. I, s. 383, satır: 6. Metin Eski Akkad çağında yazılmıştır. Kut'çada *-me* eki için s. 29, 60'a bakınız.
- Ši-na-am-me* : Kut'ça mı? *Chagar Bazar* kazısında Eski Babil lehçesi ile yazılmış bir metinde geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 41. Kut'çada *-me* eki için s. 29, 60'a bakınız.
- Šul-me-e* : *Sumer Kral Listesinde* 5. sırada yer alan bir Kut kralıdır; ismin varyantı *Ia-ar-la-ga-aš* şeklinde yazılmıştır (s. 29, 60). Kut'çada *-me-e* eki için s. 29, 60'a bakınız. İ.Ö. 23. yüzyıl sonunda hüküm sürmüştür.
- Te-na-an* : *Tell Asmar*'dan, Gelb, *MAD*, cilt 1, s. 222; krş. Gelb, *MAD*, cilt 3, s. 34 *Te-na-DINGIR*. Metin Eski Akkad çağında yazılmıştır.
- Te-ri-ka-an* : *Chagar Bazar*'da kazıda bulunan bir tablette Eski Babil lehçesinde yazılmıştır: Gadd tarafından, Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, s. 106 ve *Iraq*, cilt 7, s. 42'de yayınlanmıştır. Kut'çada *-gan* için bakınız: s. 30 v.d. 54 v.d.
- [*Ti-ri-g)a <-an>* : *Sumer Kral Listesinde* yer alan 21. Kut kralıdır. Bu yazılış ve benzerleri ve söz konusu kralın devri için bakınız: s. 37 v.d. Kut dilinde *-gan* eki için s. 30 v.d., 54 v.d.na bakınız.
- Ti-ri-ga-a-an* : *AO 6018*; Thureau-Dangin, *RA*, cilt 9, 1918, s. 111. Metin bir Eski Babil kopyesidir (s. 37 v.d.).
- Ti-rig-ka,-an* : F. Thureau-Dangin, *Tablette D'Uruk*, no 3; idem, *RA*, cilt 9, s. 120^t. Metin bir Eski Babil kopyesidir (s. 37 v.d.). Ayrıca bakınız: yer adı *Terqan*.
- Tu-uk-ki-iz-za-an* : *Chagar Bazar*'da kazıda Eski Babil lehçesinde yazılmış bir tablette geçmektedir; Gadd tarafından, Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, s. 106 ve *Iraq*, cilt 7, s. 42'de yayınlanmıştır.
- Ü-ḫa-an* : *Chagar Bazar* kazısında bulunan bir tablette okunmuştur. Metin Eski Babil lehçesindedir; *Iraq*, cilt 7, s. 42.

- Za-a-da-an* : *Chagar Bazar* kazısında çıkmış bir tablette geçmektedir. Eski Babil lehçesinde yazılmıştır; *Iraq*, cilt 7, s. 42.
- Za-am-ra-an* : Gelb, *MAD*, cilt 1, s. 226; *MAD*, cilt 3, s. 308. Eski Akkad devrinde yazılmıştır.
- Zār(NI)-lagab^{a-gab}* : *Sumer Kral Listesindeki* 4. Kut kralı. Yukarıdaki *Şarlag* ve *Zarlagaba* adları ile karşılaştırınız. Bu yazılışların delâlet ettiği anlam ve kralın yaşadığı devir için *Zarlagaba* ya bakınız.
- Zār^r-la-ga-ba* : *Sumer Kral Listesinde* anılan 4. Kut kralı olmalıdır. Bu çeşit yazılışın anlamı için bakınız: s. 30. Ayrıca *Şarlag* ve *Zarlagab* kral adları ile karşılaştırınız. Bu kralın İ.Ö. 23. yüzyılın sonlarına doğru hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.
- Zi-ia-an* : *Chagar Bazar*'da kazıda bulunan ve Eski Babil lehçesinde yazılan bir tablette görülmüştür; *Iraq*, cilt 7, s. 42.
- Zi-il-ḥa-an* : *Chagar Bazar* kazısında bulunmuş bir tablette geçmektedir. Eski Babil çağına tarihlenmiştir. Gadd tarafından, Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, s. 106 ve *Iraq*, cilt 7, s. 42'de yayınlanmıştır.
- ʾUt-te* : *Chagar Bazar* kazısında bulunmuştur. Eski Babil çağına tarihlenmiştir; *Iraq*, cilt 7, s.42.
- ʾUt-te-en* : *Chagar Bazar* kazısından, Eski Babil çağına tarihlenen bir tablette geçmektedir; *Iraq*, cilt 7, s. 42. Kut'ça *-en* eki için bakınız: s. 24, 35, 53 v.d.
- ʾx (x)¹-ne-di-in* : *Sumer Kral Listesinde* 13. sırada yer alan Kut kralı. [*Ḥa*]-*bil-ki*?(metinde *-di* yazılıdır)-*in*, s. 35, 53 v.d. (Jacobsen, *AS* 11, s. 118-119). Kut'ça *-en* eki için bakınız: s. 24, 35, 53 v.d. Bu kral, İ.Ö. 22. yüzyılın ikinci yarısı başlarında hüküm sürmüş olsa gerektir.
- ʾx-x?¹-en-na-an* : *ITT*, II 2, s.35, No. 4640; Gelb, "New light on Hurrians and Subarians". *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi della Vida*, vol. I) s.383, satır: 8. Bu metin Eski Akkad devrine tarihlenmiştir.
- x-us^r-du-ga-an* : *ITT*, II 2, s. 35, no. 4640; Gelb, "New light on Hurrians and Subarians" *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi della Vida*, vol. I s. 383, satır: 7. Bu metin Eski Akkad devrine tarihlenmiştir.

B — Bir Tanrı Adı:

Kutça tanrı adları An = *Anum* serisinde zikredilmişse de bunlardan yalnız Ninurta ile aynı tutulan *A-bu-ub-la-ab* korunmuştur. Gerçekten *YBC* 2401, kol. VI 168-175 kanonik listesinde tekmlil öteki Kut tanrılarının adı kopmuştur. İsmi sonundaki *-ab/p* eki için bakınız: s. 30, 35, 49.

C — Yer Adları:

Kutça yer adlarından bilinenler şunlardır:

Ki-li-pa: bir dağ adı, Luckenbill, *ARAB*, cilt I, s. 449.

Ku-ti-um, *Gu-ti-um*, *Qu-ti-um*: Bir halkın adı ve coğrafi bir isimdir. Bu ismin *-ium* gentilizium (Nisbe) ile bittiğini görmekteyiz; bu hususta bakınız: s.8, 25.

me-er-me-er = *gu-tu-ú* (varyant: *gu-du-u*) “Kut memleketi”, *mal ku* = *şar-ru* serisi, tablet I satır: 227 (A. Kilmer, *JAOS*, cilt 84, 1964, 428; aynı *dergi*, cilt 85, 1965, s. 208)

Ti-ri-ka-an: Orta Fırat üzerinde bulunan bir şehir, Landsberger, *Belle-ten*, cilt 3, no. 10, 1939, s. 235.

Te-er-qa-an: 1) Gutium ülkesindeki *Terqan*, karşılaştırmız: Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 719b; 2) Dağlara bakan *Terqan*, A. Goetze, *JCS*, cilt 18, s. 118; karşılaştırmız: Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 719.

D — Cins Adları:

Bu listede sayıları pek az olan bazı cins isimler (apellatifler) bir araya getirilmiştir, bunlar arasında şu adlar sayılabilir.

Ú *e-li-nu-u* = Ú MIN = (*kur-ka-nu-u*) *ina Qu-te-e* “elinu bitkisi, Kut dilinde, *kurkânû*’yu karşılayan kelime”, Uruanna serisi, tablet II, satır 256; bakınız: Landsberger, *WO*, cilt 3, 260, *kurkânû* “kaz otu denen bitki”, *CAD E*, s. 90b; *CAD K*, s. 560b, tıbbi bir bitki, *AHw*, s. 201b; Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 719a.

Ú *ha-ra-* [x x] = Ú MIN = (*-ba-ri-ra-tu*) *ina Qu-te-e* “hara[x x] bitkisi, (Akkadça) *bariratu*” yukarıda *sagapenum*’u karşılayan kelime”, Uruanna serisi, tablet II, satır 80-86; bakınız: *CAD E*, s. 111a; karşılaştırmız: *ha-ra-am-bi*, bir bitki, *CAD H*, s. 89b; *AHw*, s. 323; bakınız: Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 719a *hara[mbi?]*.

zibtu, CAD Z s. 104A (bir sihir taşı); bakınız: Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 717a.

E — Kut'ça İsim, Fiil Kökleri ve Ekler:

A—D listelerinde geçen isimleri ve cins adlarını oluşturan kökler ve ekler E listesinde alfabetik sıra ile zikredilmişlerdir. Listede ilk sütunda Kut'ça olan elemanlar müstakil olarak yer almışlardır.

Burada Kut'çaya mahsus olan *ç*, *ğ*, *i* veya *η* (= *ñ*) v.b. sesler, yeri geldiğinde özellikle belirtilmişlerdir.

Tahliller sonucunda ayrılan elemanların çoğunluğu A listesindeki kişi adlarına dayandığından bu husus ayrıca belli edilmemiştir. Gerektiğinde A listesine baş vurulabilir. Diğer listelerden (B-D) elemanlara, köklerin zikredildiği yerlerde, parantez içinde bu listenin taşıdığı harf yazılarak işaret edilmiştir.

Listede bulunan bir isim veya fiil kökü sonuna, veya ekin baş tarafına bir tire işareti konmuştur. Böylece söz konusu isim veya kelime yeniden oluşturulabilecektir. Müstakil kelimenin altında zikredilen bu ilk sütunda sayıları fazla olmayan ve bir ek içermeyen kökler belli edilmiştir.

Listemizde sayılan eklerden bazıları (-*gan* v.b. gibi), parantez içinde bir numara verilerek o ekin çeşitli yazılışları da vurgulanmıştır.

a

-*a*

imf^ca^l-

ab/p

Landsberger, *Bildiriler*, s. 8, (partisip); bakınız: s. 30, 36. Ayrıca karşılaştırmamız: W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 719a "It has [yani tanrı *Abublāb*] a characteristically "Gutian" ending, . . ."

-*ab/p*

abubla- (B)

iarlaŋ

laara-

laera-

zar-lag (= *η*)-

aba

Bakınız: yukarıda *ab/p*, aşağıda *b/pa*.

-aba

zar-lag(—ḡ)—

agab

Landsberger, *Bildiriler* karşılaştırınız s. 8,
a-gan. e-gan.

agan, egan

Landsberger, *Bildiriler* s. 8; ayrıca bakınız s. 30.

al-sin

Karşılaştırınız: *Sarati-gubi-sin.*

-al-sin

sarru-

an

Bakınız s. 24, 35, 53, W.W. Hallo, *RLA*,
cilt 3, s. 716b.

-an

akka-

anna-

ašubla-

attena-

biga-

bima-

binga- (*biḡa*, yukarıda *biga-* ya bakınız).

daba-

ḥabdada-

ḥana-

ḥatna-

ḥuḥa-

ḥulukka- (= *huluḡa?*)

iauda-

iia-

ikkiza-

kaaia-

kazizza-

kimma-

landa-

makka-

nubi-

riḥa-

		<i>tukkizza-</i>	
		<i>uḡa-</i>	
		<i>zada-</i>	
		<i>zemra-</i>	
		<i>ziia-</i>	
		<i>zilḡa-</i>	
		<i>x (x)enna-</i>	
<i>anda</i>			Kutça gentilizium? Eski Türkçe <i>anda</i> , “dort, “daraufhin” (arada, ondan sonra) A. von Gabain <i>ibid</i> , s. 319b. Karşılaştırınız: <i>-an, -anna, -anu</i> .
<i>ani</i>	<i>-ani</i>		
		<i>gaga-</i>	
		<i>ḡulukka-</i> (<i>-ḡuluḡa-?</i>)	
<i>anna</i>	<i>-anna</i>		Karşılaştırınız: <i>-an, -ani, -anu</i>
		<i>nagga-</i> (<i>-naḡga-?</i>)	
<i>anu</i>	<i>-anu</i>		Karşılaştırınız: <i>-an, -ani, -anna</i>
		<i>binga-</i>	(yukarıda <i>binga-</i> ya bakınız).
<i>ariš</i>	<i>ariš</i>		Yoksa <i>ari-š</i> , mi? Karşılaştırınız: <i>ari-š-kan?</i>
<i>aries</i>	<i>aries-</i>		
		<i>-kan</i>	
<i>asmati</i>	<i>asmati-</i>		
		<i>-en</i>	
<i>assar</i>	<i>assar-</i>		Bakınız: <i>šar-</i>
		<i>-lak</i>	
<i>ašubla</i>	<i>ašubla-</i>		
		<i>-an</i>	

attena

attena-

-an

ba'pa

-ba, -pa

Karşılaştırınız: *ab/p, ab/pa*

kili- (C)

sida-

siti-

zarlaŋga-

baki

-baki-š

inima-

bi

-bi

ħara(m?)-(D)

biga

biga-

-an

bima

bima-

-an

binga

binga-

-anu

Herhalde *biŋga*.**č**

s. 13, 28, 29, 31 v.d.,

daba

daba-

-an

daLandsberger, *Bildiriler*, s. 9, herhalde bir mensubiyet eki.

-da

iarlaŋ-

-gan

deKarşılaştırınız: Kut'ça mensubiyet eki *-ada*'nın buradaki *-de* eki ile aynı olması düşünülebilir.

	-de		
		[iarlan- -g]an-	
egan			Landsberger, <i>Bildiriler</i> , s. 8, -agan eki ile aynı fonksiyonda olsa gerektir. Ayrıca s. 8, 37 v.d. ne bakınız.
el			Landsberger, <i>Bildiriler</i> , s. 9; <i>āl, il</i> kelimele-ri için sunulan anlamlara bakınız, s. 32 v.d.
	el-		
		-ulu-meš,	anlamı için Landsberger, <i>Bildiriler</i> , s. 9 ayrıca bkz: s. 32.
elinu			Kut'ça mı?
	elinu (D)		
en			Bazan -in olarak tesadüf edilen Kut'ça ek ile aynı olsa gerektir; -en, -in eklerinin -an ekiyle ilgisi pek belli değildir.
	-en		
		asmati- ma? ki- utte-	
		[x (x)]nedi-in ile karşılaştırınız.	
enrida			Varyantı: <i>erridu</i> : İsim hakkında bakınız: s. 27.
	enrida-		
		-pizir	
erridu			Varyantı: <i>enrida</i> . İsim hakkında bakınız: s.27.
	erridu-		
		-pizir	
eš, iš			Bakınız: s. 34.
	ari-		
		-eš	
		-iš	
		inima-baki-	
		-iš	

g̃

gaga

gaga-

-ni

s. 37

gaᅇga olsa gerek.

gan (1), kan (2), qan (3)

ayrıca karşılaştırınız:

gani (4), kani (5) ganna(6)

ganu (7)

Kut'ça -gan eki için bakınız: Landsberger, *Bildiriler*, s. 8 ve *apud* Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, 1938, s. 106; *Bellelen*, cilt 3, no. 10, 1939, s. 235, not 34; ayrıca bu yazıda s. 26, v.d. 30 37 v.d. W.W. Hallo, *RLA*, cilt 3, s. 716b "..., including *Te-ri-ka-an* and others ending in *-an*, or *-ka-an*.

..."

aries-

-ka-an (2)

bin-

-ga-an (1), (krş. *big-an*).

bin-

-ga-nu (7)

gaᅇ-

-ga-ni veya (*gaga-ni?*)

ᅇuluk-

-ka-an, veya *ᅇulukka-an?*-ka-ni (5), veya *ᅇulukka-ani?*

laᅇ-

Bakınız: Landsberger, *apud* Thureau Dangin, *RA*, cilt 35, 1938, s. 106.

-ga-an

me-

-ka-an veya *mekka-an?*

nag

(=*naᅇ*)-ga-an-na (6), (veya *nagga-anna?*)

ler-

-qa-an (3) (C)

teri- ka-an (2) (C)

tiri- -ga-a-an (1)
-g] a-<an> (1)
-qa-an (3)

xuřdu- -g]-an (1)

gan-da [i] arlaŋ- : Bakınız: yukarda -da
-gan-an-da

gan-de [iarlaŋ- : Bakınız -da.
-g]a-an-dé

gaş iarlaŋ- Bakınız: s. 29, v.d., 31.
-ga-ař

gubi-sin Bakınız: sarrual-sin

sarati-
-gubi-si-in

Bakınız: kut

gut
ħabdada ħabdada-
-an

ħāna ħana-
-an

ħara [m?] ħara[m?]- (D)
-bi

ħatna ħaina-
-an

huha

huha-

-an

hul

hul-

-pa

huluk

hulukka-

-an

-ani

Karşılaştırmamız: *huluk-kan, huluk-kani*.**i**Landsberger, *Bildiriler*, s. 13, not 2.* Ayrıca bkz. s. 31.**iarlaŋga**Landsberger, *Bildiriler*, s. 8.

iarlaŋga-

-ap

iarlaŋga-

-ap

iarlaŋ-

-gan

-gan-da

-gan-de

-gaŋ

iauda

iauda-

-an

iaa

iaa-

-an

ibaLandsberger, *Bildiriler*, s. 8.

iba-

-te

-ti

igima	igima-	
	-an	
ikkiza	ikkiza-	
	-an	
il, el	il-	Landsberger, <i>Bildiriler</i> , s. 9, yukarıda s. 32, v.d.
	-ulu	
	-ulu-meš	
iliš	iliš	Belki <i>il-iš</i> ; bakınız: <i>š</i> ,- <i>iš</i> ,- <i>eš</i> s. 34
imta	imta-	Bakınız. s. 28
	-a	
in	-in	Karşılaştırınız: <i>en, an</i> Landsberger, <i>Bildiriler</i> , s.13.
	[x (x)]nedi-	
inima	inima-	Kutça mı? Karşılaştırınız: Landsberger, <i>Bildiriler</i> , s. 9.
	-baki-iš	
irar	irar-	Kutça? Bkz. s. 36.
	-um	(Akkadça nominatif eki)
iš, eš veya š	ariš	Bakınız: Landsberger, <i>Bildiriler</i> , s. 8.; yukarıda s. 34
	ari-	
	-iš, veya -š	
	-iš-kan	

<i>il-(i)</i>		-iš, veya -š
<i>inima-baki-</i>		-(i)š
<i>sarru-</i>		-(u)š
kaia	<i>kaia-</i>	-an
kanza	<i>kanza-</i>	-an
kazizza	<i>kazizza-</i>	-an
kimma	<i>kimma-</i>	-an
kir	<i>kir-</i>	-pa
kuru	<i>kuru-</i>	-um (Akkadça nominatif eki?)
kut, gut		<i>kut</i> + <i>iūm</i> Kut (halk'ın kendilerine verilen isim) ve <i>-iūm</i> Akkad'ça mensubiyet bildiren bir ek, bakınız yukarıda s. 8, 25. Ayrıca şu Eski Türkçe sözlerle de karşılaştırınız: A. von Gabain <i>Altürkische Grammatik</i> , s. 360a <i>gut</i> "saadet, rahmet, azamet, ruh (Glück, Segen, Würde, Majestät, Geist)".

kute*kute**kute-**-en***la**Landsberger, *Bildiriler*, s. 8. Yukarıda s. 29 v.d.**lak**Landsberger, *Bildiriler*, s. 8. Yukarıda s. 29 v.d.*as̄sar-**-lak**šar-**-lak***landa***landa-**-an***laara,***laera**laara-**-ap**laera-**-ap**laera-**-ap-um* (Akkad'ça nominatif eki).**laera**Bakınız: *laara*.**laš**Landsberger, *apud* Thureau-Dangin, *RA*, cilt 35, s. 106.*laš-**-ga-an***m***-(u)m**kuru-*(-um Akkad'ça nominatif eki)*siau-*(-um Akkad'ça nominatif eki)*siu-*(-um Akkad'ça nominatif eki)*šaha-**šena-*

ma?ki*ma?ki-**-en***me, me-e,***-me**panam-
sium-
sinam-
sina-**-me-e**sul-**-mi**sium-***mekka***mekka-**-an***meš, miš***-me-eš**el-ulu-*Landsberger, *Bildiriler*, s. 8, v.d. Ayrıca yukarıda s. 32 v.d. bakınız.**ŋ****nagga (= naŋga?)***nagga-**-an*

Bakınız. s. 30 v.d.

nubi*nubi-**-an*

Kut'ça?

pana (m)*pana(m)-**-me*

*pizir**Enrida-pizir* veya *Erridu-pizir* ismi için bakınız: s. 27.*-pizir**enrida-**erridu-**riha* (yahut *talha?*)*riha-**-an**sarrati*

Kut'ça?

*sarrali-**-gu-bi-si-in**sarru**sarru-**al-si-in**-u⁵**sia**sia-**-um*: (Akkad'ça nominatif eki).*sida**sida-**-pa**siu**siu**siu-**-m**-um**-me**-mi*

(Akkad'ça nominatif eki).

*san**san-**-me*

KEMAL BALKAN

Karşılaştırınız: *asšar*

62

šar šar- -lak

šeḥa šeḥa- -m

šena šena- -m

šina šina- -m

šul šul- -me-e

talha?

te, ti.

tena tena- -an

ter(i) ter(i) -qa-an (C)(3)

ti, te

iba- -te
-ti

Bakınız: *riḥa*

Bakınız: *ti*

Landsberger, *Bildiriler*, s.8, ayrıca bkz. s.
35.

